

II. Abdülhamid Dönemi İlk Yıllarında Havran (Suriye) Dürzilerine Yönelik Osmanlı Politikası (1878-1881)

Ottoman Policy Toward the Druzes of Hauran (Syria) During the Early Years of Abdulhamid II (1878-1881)

Ş. Tufan Buzpınar*

*Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: Ş.T.B. 0000-0002-6748-6792

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ş. Tufan Buzpınar,
İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: tufan.buzpinar@medipol.edu.tr

Başvuru/Submitted: 30.11.2023

Kabul/Accepted: 28.01.2024

Atıf/Citation:

Buzpınar, Tufan S. "II. Abdülhamid Dönemi İlk Yıllarında Havran (Suriye) Dürzilerine Yönelik Osmanlı Politikası (1878-1881)". *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 82 (2024): 199-226. <https://doi.org/10.26650/iutd.20241398392>

ÖZ

Suriye'nin Havran bölgesi, XVIII. yüzyıldan itibaren Dürzi göçüne maruz kalmış ve II. Abdülhamid dönemine geldiğinde ciddi bir Dürzi nüfusuna sahip olmuştur. Kendi başlarına yaşamaya alışmış olan Havran Dürzileri, Osmanlı Devleti'ne karşı direnç gösteriyorlardı. Bu çalışmanın amacı, söz konusu dirence karşı Osmanlı politikasının nasıl şekillendiğine açıklık getirmektir. Giriş kısmında, Dürzilerin Havran'a göç tarihi hakkında kısa bilgi verildikten sonra Osmanlı yönetimi ile Havran Dürzilerini karşı karşıya getiren üç önemli olay ele alınacaktır. İncelenen üç olayda da Osmanlı yönetimi, Dürzilerle anlaşmazlıkların çözümünde güç kullanılmaması ve sulh yönteminin esas alınması hususunda ısrarcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Dürziler, Havran, Suriye

ABSTRACT

The Hauran region of Syria received Druze immigrants from the 18th century onwards, and by the beginning of Abdulhamid II's reign in 1876, the region had gained a significant Druze population. Accustomed to an independent way of life, the Druze of Hauran tried to resist the Ottoman attempt to integrate the region into the administrative system. The aim of this study is to clarify how Ottoman policy had been shaped against this resistance. The introduction of the article will explain the formation of a new Druze center. The following three sections will explain the developments related to three important events that led to the encounter between the Ottoman administration and the Druze of Hauran. The article concludes that the Ottoman policy toward the Druze of Hauran was to ensure peace and tranquility not by force but through negotiation and reconciliation.

Keywords: Abdulhamid II, Druze, Hauran, Syria

Extended Abstract

The Druze of Hauran were the only group of people to have posed serious challenges to the provincial government in Syria in the early years of Abdulhamid II's reign. By 1878, the Druze had already become a locally powerful group in Hauran, where despite its strategic importance, the Ottoman government was unable to take the measures necessary to impose its authority in the aftermath of the Russo-Ottoman War of 1877-1878. The local government became weak to the point that it put the regional balance in danger. In other words, the Ottoman authorities held that a peaceful future between the Druze and the other Arab tribes in Hauran depended on a delicate balance that was already under serious threat. To preserve the local balance, the successive governors-general and the central government agreed that the rising power of the Druze should be taken under control by gradually increasing state authority and integrating the region into the Ottoman system. Hence, they firstly tried to limit the new Druze migrations to the region and prevent the Druze from taking new non-Druze villages under their control. Secondly, they tried to gain the support of the strong Arab tribes in and around Hauran against the Druze, and this was apparently one of the decisive factors that contributed to achieving a peaceful solution. Thirdly, the local government secured the cooperation of some distinguished local tribes such as the Ruwala, and more importantly convinced the powerful Atrash family to work with the government. Lastly, the Ottoman authorities spent every effort to prevent foreign interference in Druze affairs, especially from the British, believing that doing so would strengthen the government's position regarding bringing the Druze to the negotiating table.

Nevertheless, the period under study witnessed the Druze to make efforts to increase their power in the region using practically all opportunities, whether peaceful or otherwise. The case of Ibn Abū 'Assāf at Izra' is one significant example of the peaceful attempts for Druze expansion around Laja. As explained, Cevdet Pasha and the Sublime Porte stood firmly to prevent Ibn Abū 'Assāf from achieving his goal, and they succeeded without using military force despite the district governor being in favor of a military solution. Realizing the degree of determination on the government's side, Ibn Abū 'Assāf for his part wisely accepted a middle-ground solution, which in reality meant recognizing his strong position in the region.

As for Midhat Pasha's attitude towards the Druze issue, the governor-general faced the problem at a time when his relations with the central government and the commander of the Fifth Army Corps in Syria were strained. He resigned on October 19, 1879 before taking any action regarding the conflict in Busra al-Harir that had happened in early October. Only when Abdulhamid II refused to accept his resignation did Midhat Pasha start to correspond with the Porte regarding the Busra al-Harir conflict and express his view that the developments in Hauran had reached such a degree that no other way existed apart from the use of force. Both

the Sultan and the Grand Vizier insisted that peace should be achieved by reconciling the two parties. By the end of October 1879, Midhat Pasha recognized the fact that the Palace, the Sublime Porte, and the British government, all but him, were all insisting on peaceful solutions and the necessity for avoiding the use of force. The central government underlined time and again the need to use notables and other locally influential figures as mediators between the two parties. The government even put pressure on Midhat Pasha to proceed to Hauran in person and supervise negotiations. Although he resisted this last request, Midhat Pasha finally sent a delegation headed by the Lebanese Druze sheikh Said Talhuq Bey, who played an important role in reconciling the two parties.

The final incident that provided another opportunity to see the Ottoman policy succeed toward the Druze of Hauran took place in late January 1881 at Karak village. The Karak incident was the bloodiest of the three incidents this paper examines. The Sultan, the Porte, and the governor-general unanimously agreed that the conflict had to be solved as soon as possible by peaceful means. Moreover, Abdulhamid II and Hamdi Pasha both held the view that the conflict was not an ordinary blood feud; rather it could be the result of a foreign, probably British, instigation. Hence, Hamdi Pasha took effective measures to prevent communications of the Hauran Druzes with other Druzes in different *mutasarrifliks* as well as their correspondence with the British and other foreign representatives in the region. They underlined that the speed of achieving a peaceful solution was crucial to prevent any foreign intervention.

After solemnly assuring the central government that he would not use military force and only the culprits would be brought to justice, Hamdi Pasha deployed more than the usual number of military units to Hauran and sent a special commission to resolve the conflict peacefully. He consistently tried to separate the innocent Druze from the guilty ones, and published proclamations stating that the commission will only interrogate the Druze who had taken part in the incident with the others being able to continue their usual work. He also assured the Druze sheikhs that the commission's proceedings would be just and reconciliatory (*adilane ve muslihane*) and that the commission would attempt to work with them to achieve justice. In the end, the commission worked with the powerful Atrash family to reach a settlement. Moreover, Hamdi Pasha managed to gain the support of strong Arab tribes in the region against these Druze. Thus, the Ottoman position can safely be said to have been considerably strengthened as a result of the new measures the government had taken. Lastly, the findings of this article support the existing view that the Ottoman Empire preferred negotiation and reconciliation over coercion in its relations with the Arab tribes in the Bilad al-Sham region during and after the Tanzimat.

Biladüşşam bölgesinin 1516'da Osmanlı hakimiyetine girmesiyle XI. yüzyıldan itibaren bölgede varlık gösteren Dürziler de Osmanlı yönetimine tâbi oldular. Osmanlı yönetiminde Dürziler konusu, bölge tarihi açısından oldukça önemli olmakla birlikte bugüne kadar birincil kaynaklar kullanılarak sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur¹. Bu makalenin konusu olan Havran Dürzilerine yönelik Osmanlı politikası ise, konu için vazgeçilmez konumda olan Osmanlı ve İngiliz belgeleri birlikte değerlendirilerek henüz çalışılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Osmanlı ve İngiliz arşiv belgelerine dayalı olarak II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) ilk yıllarında oluşan Havran Dürzilerine yönelik Osmanlı politikasına açıklık getirmektir. Makalenin giriş kısmında, Dürzilerin Havran'a göç tarihi hakkında kısa bilgi verilerek yeni bir Dürzi merkezinin oluşumu ve bölgedeki Dürzi toplumunun yapısı açıklanmaya çalışılacaktır. Müteakip üç kısımda ise, Osmanlı yönetimi ile Havran Dürzilerini karşı karşıya getiren üç önemli olayla ilgili gelişmeler açıklanacaktır. Bu üç olay, XIX. yüzyılın seçkin Osmanlı devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa, Midhat Paşa ve Ahmet Hamdi Paşa'nın Suriye valilikleri zamanında meydana gelmişlerdir. Osmanlı yönetimi söz konusu üç olayda da Dürzilerle anlaşmazlıkların çözümünde güç kullanılmaması ve sulh yönteminin esas alınması hususunda ısrarcı olmuştur. Bu nedenle makalenin ana argümanı, araştırmaya konu olan dönemde Havran Dürzilerine yönelik Osmanlı politikasının, zor kullanılarak değil müzakere ve uzlaşma yöntemiyle barışı ve sükuneti temin etmek şeklindedir. Bunu gerçekleştirmeye çalışırken, Osmanlı yönetiminin Dürzi meselesinde yabancı müdahalesine izin vermeme konusunda kararlı davrandığı ve barışçıl çözüme ulaşılmasında bu faktörün de katkısının olduğu açıklanacaktır.

I

Dürziler, Biladüşşam bölgesinde XI. yüzyılda Şii İsmailiyyenin bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Dürzilerin siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle Havran bölgesine yerleşmeleri ise belirgin olarak XVIII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. 1830'larda Suriye bölgesinde hüküm süren Mehmet Ali Paşa yönetimi döneminde mezhep gerginlikleri artmış ve özellikle Lübnan'da Dürziler ile Katolik Maruniler arasında ciddi çatışmalar meydana gelmiştir. Söz konusu çatışmalar nedeniyle Lübnan'dan ayrılan Dürziler, Havran bölgesine göç etmişlerdir. Aynı dönemde Dürziler ile Mehmet Ali Paşa yönetimi arasında ciddi gerginlikler olmuş ve 1838'de Havran Dürzileri zorunlu askerlik ve silahsızlanma kararlarını kabul etmeyerek Mısır yönetimine karşı isyan başlatmışlardır. Aylarca süren çatışmaların ardından Mısır yönetimi genel af ilan etmiş, Havran Dürzilerinin çoğunluğu kabul etmekle birlikte bir kısım Dürziler Mısır yönetimine isyana devam etmişlerdir².

1 Konuyla ilgili iki önemli çalışma için bk. Abdul-Rahim Abu-Husayn, *Provincial Leadership in Syria 1575-1650*, American University of Beirut, Beirut 1985; ayn.mlf., *The View from Istanbul: Ottoman Lebanon and the Druze Emirate*, Centre for Lebanese Studies in association with I.B. Tauris Publishers, London and New York 2004.

2 Havran'a Dürzi yerleşimi ile ilgili olarak bk. Norman N. Lewis, *Nomads and Settlers in Syria and Jordan*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 77-91; Kais M. Firro, *A History of the Druzes*, E. J. Brill, Leiden 1992, s. 31-78; Yvette Talhamy, "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study", *Middle Eastern Studies*, XLVIII/6 (2012), s. 986-992.

Tanzimat döneminde (1839-1876) meydana gelen bazı önemli gelişmeler de Havran'a Dürzi göçünün devam etmesine katkı yapmıştır. Birincisi, Osmanlı hükümetinin merkeziyetçi yönetim anlayışının bir gereği olarak ülkenin her bir köşesine ulaşmaya ve toplumun farklı kesimlerini Osmanlı yönetimine entegre etmeye çalışması Dürziler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Biladüşşam bölgesinin dağlık ve ulaşımı zor kesimlerinde fiilen bağımsız yaşamaya alışmış olan Dürzilerin bir kısmı, devletin entegrasyon çabalarından rahatsız olmuşlar, vergi vermemek ve askerlik yapmamak gibi alışkanlıklarını devam ettirmek için Havrana göç etmişlerdir³. Bunlara ilave olarak, farklı bölgelerde çeşitli suçlara bulaşan Dürzilerin de bir nevi kaçaklar sığınağına dönüşen Havran'a yerleştiği belirtilmektedir⁴. Son olarak, Lübnan bölgesi Dürzileri ile Maruniler arasındaki gerginliğin sürekli artarak 1860 sivil savaşına yol açması ve çatışmalarda çok sayıda can kaybının yaşanmasının ardından birçok Dürzinin Havran'a göç ettiği bilinmektedir⁵.

1864 Vilayet Nizamnamesine göre yeniden yapılandırılan Suriye Vilayetinde Havran bölgesi mutasarrıflık statüsünde yer almış ve dağlık bölgesindeki Dürzi sayısı o kadar artmıştı ki Cebelidürüz olarak adlandırılmıştı⁶. Suriye Vilayetinin 1285/1868 tarihli ilk salnamesinde Havran Sancağına bağlı *Cebelidürüz Havran Kazası* yer almıştı ve bu isim yıllarca kullanıldı⁷. Cebelidürüz ifadesinin ardından Havran isminin eklenme nedeni ise, daha önce Lübnan'ın Şuf bölgesinde bir yer adı olarak Cebelidürüz isminin kullanılmış olmasıydı ve Havran ilavesiyle karışıklığın önlenmesi amaçlanmıştı⁸. 1872-1884 ve 1885-1890 yılları arasında kazanın isminden Havran kelimesi çıkarılarak sadece Cebelidürüz adı kullanıldı⁹. 1884'te kazanın ismi Cebelihavran olarak belirlendi¹⁰. 1890'da kazanın isminden Dürüz kelimesi çıkarılmış ve 1901'e kadar sadece Cebelihavran olarak isimlendirilmiştir¹¹. 1901 yılında ise, Havran sancağı yeniden yapılandırılmış ve Cebelihavran kazası da Süveydâ, Salhad ve Âhire

3 Tanzimat döneminde Havran bölgesinde devlet otoritesinin tesis edilmesi çabalarının detayları için bk. M. Talha Çiçek, *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era 1840-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, s. 134-136.

4 Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, neşreden Ali Haydar Midhat, Hilal Matbaası, İstanbul 1325, s. 374-75.

5 Havran hakkında ansiklopedik bilgi için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *DİA*, XVI, 539-541.

6 Firro, *A History*, s. 129-153; ayn.mlf., "The Ottoman Reforms and Jabal al-Duruz, 1860-1914", *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*, ed. Itzhak Weismann-Fruma Zachs, I.B. Tauris, London 2005, s. 149-151.

7 *Salname-i Vilayet-i Suriye*, 1285 (1868), birinci defa, s. 57; 1286 (1869), ikinci defa, s. 103; 1288 (1871), üçüncü defa, s. 86.

8 Lübnan'ın Şuf bölgesinde yer ismi olarak "Cebelidürüz" kullanımı için bk. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1266/1850, s. 86, Firro, *A History*, s. 34.

9 *Salname-i Vilayet-i Suriye*, 1289 (1872), dördüncü defa, s. 104-15; 1300 (1883) on beşinci defa, s. 245; 1302 (1885), on yedinci defa, s. 186-87; 1306 (1890), yirmi birinci defa, s. 120. Bu arada 1881 yılında Cebelidürüz Şam Merkez sancağına bağlandı. Vilayet salnamesinde kullanılan isimde değişiklik olsa da halk arasında Cebelidürüz Havran kullanılmaya devam etti. TNA, FO, 78/2985, Jago-Salisbury, no. 12, political, Damascus 16 August 1879.

10 *Salname-i Vilayet-i Suriye*, 1301 (1884), on altıncı defa, s. 194.

11 *Salname-i Vilayet-i Suriye*, 1307 (1890), yirmi ikinci defa, s. 127; 1317 (1900), otuz birinci defa, s. 219.

adlarıyla üç kaza halinde yapılandırılmıştır¹². Bu durumda, Dürzilerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim merkezi Süveydâ kazası olarak teşkilatlandırılmıştır.

II

Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid yönetiminin sekizinci ayında (Nisan 1877) Rusya ile savaşa başlamış ve 93 Harbi diye bilinen bu savaştan tarihinin en ağır yenilgilerinden birine maruz kalarak çıkmıştı. Sultan Abdülhamid 1878 itibariyle bir taraftan savaşın ortaya çıkardığı ciddi problemlerle ilgilenirken diğer taraftan taşrada ciddi itibar kaybı yaşayan devlet otoritesini yeniden tesis etmek çabasıındaydı. Bu mücadelenin sergilendiği mahallerden biri de Suriye vilayetine bağlı Havran sancağı idi. Daha net ifade etmek gerekirse, XVIII. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan Dürzi göçleriyle adeta bir Dürzi merkezine dönüşen Havran Sancağının dağlık bölgesine yerleşen Dürzilerin, Doksanüç Harbi'nin ardından zor zamanlar geçiren Osmanlı yönetimine itaat edip etmemesi çok önemli idi. Önemin derecesini artıran çeşitli unsurlar vardı. Birincisi, Şam'dan Hicaz'a giden Surre alayı güzergahının Havran yakınlarından geçiyor olması nedeniyle güvenlik açısından bölgenin kontrol altında tutulması zaruretiydi. İkincisi, Surre alayı ve beraberinde yolculuk yapan binlerce hacı adayının deve ihtiyacının Havran'dan karşılanıyor olmasıydı. Şam sicil kayıtlarına göre, her yıl hac mevsiminde Havran bölgesinden binlerce deve kiralanmaktaydı¹³. Üçüncüsü, oldukça verimli arazilere sahip olan Havran, Şam bölgesinin tahıl ambarı olarak değerlendirilirdi ve Midhat Paşa'nın ifadesiyle “*Şehr-i Şam'ın kileri hükmünde*” idi¹⁴. Havran'dan gelen arpa ve buğdayın yokluğunda Şam halkının ve Beşinci Ordunun ciddi sıkıntıya maruz kalacağı aşıkardı¹⁵.

Bölgedeki Osmanlı yönetimi açısından zikredilen önemine rağmen Havran, Abdülhamid döneminin ilk yıllarında modern ulaşım imkanlarına sahip değildi. 1879 itibariyle bütün ürünleri deve ve diğer hayvanlarla taşınmaktaydı ve Havran-Şam arası yaklaşık on sekiz saat sürmekteydi. Ocak 1875'ten Mayıs 1876'ya kadar Suriye valiliği görevinde bulunan Ahmet Hamdi Paşa, kış aylarında çamurlaşan yollarda hayvanların dahi hububat taşıyamaz hale gelmesinden dolayı Şam-Havran arasında araba işleyecek bir yol yapılması girişiminde bulunmuş ise de devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi krizin yanı sıra görev süresinin kısalığı nedeniyle başaramamıştı. 1879'da aynı projeyi gündeme getiren Midhat Paşa, böyle bir yolun sadece erzak nakliyesi ve ticari faaliyetler için değil güvenlik ve idari tedbirler

12 *Salname-i Vilayet-i Suriye*, 1318 (1900/1), otuz ikinci defa, s. 221-222.

13 Abdul-Karim Rafeq, “Damascus and the Pilgrim Caravan”, *Modernity and Culture*, ed. Leila Tarazi Fawaz-C. A. Baily, Columbia University Press, New York 2002, s. 136.

14 BOA, İ.MMS, 62/2932, ek 3, Midhat Paşa'dan Sadarete, 6 Ocak 1879.

15 Havran'ın Suriye vilayetinin tahıl ihtiyacını karşılama kapasitesi hakkında bk. BOA, Y.PRK.UM, 3/35, 13 Eylül 1296/25 Eylül 1880, Mutasarrıf Muhammed Salih Efendi tarafından hazırlanan rapor. Bölgenin üretim kapasitesi hakkında önemli veriler için bk. Martha Mundy-Richard Saumarez Smith, *Governing Property, Making the Modern State: Law, Administration and Production in Ottoman Syria*, I.B. Tauris, London and New York 2007, s. 57-58.

açısından da önemini vurguladıktan sonra şose yol veya bir miktar daha kaynak ayırarak tramvay yapılması için izin istedi¹⁶. Meclis-i Vükelada tekrarlanan müzakerelerin ardından olumlu görüşle sultana arz edilen proje ile ilgili irade 12 Haziran 1879'da çıktı. Projeyi onaylayan Sultan Abdülhamid, tramvay hattının geçeceği güzergahta bulunan arazinin kamulaştırılması sırasında “*halkın hiçbir sûretle bu yüzden rencide ve zarar-dide olmaması*” için gerekli itina ve titizliğin gösterilmesi hususunun vilayete bildirilmesini istedi¹⁷.

Abdülhamid yönetimi açısından Havran'da barışın sürdürülebilir olması çok önemliydi ve bu da Sünni Müslümanlar, Dürzi Müslümanlar, göçebe hayatı yaşayan Arap kabileleri ve mahalli Hıristiyanlar arasında oluşan hassas bir dengeye bağlıydı. Barışın sürdürülebilirliği zikredilen gruplar arasında oluşan hassas dengenin bozulmamasını gerektirmekteydi. Mevcut şartlarda barışı tehdit eden iki alandan bahsedilebilirdi: Birincisi, Dürzilerin kendileri dışındaki toplumsal unsurlarla ilişkileri, ikincisi de Dürzi kabilelerin kendi aralarındaki rekabetin zaman zaman çatışma noktasına ulaşmasıydı. Yakın geçmiş, her iki alanda meydana gelmiş kuvvetli çatışmalara şahit olmuştu. Dürzi kabilelerin bölgede nüfuz artırıcı girişimleri eksik olmadığı için Havran mutasarrıfının en önemli görevi, Dürzi şeyhlerinin bölgedeki hassas dengeyi altüst edecek girişimlerini engellemektir¹⁸. Hükümetin bu görevi hakkıyla yerine getirecek bir mutasarrıfı bulması kolay değildi. Havran sakinleri arasında belli güce sahip olanlar arasında kanun ve nizam bilgisi olan kimse yoktu. Merkezden veya Suriye'nin farklı bölgelerinden seçilip atanan mutasarrıflar da başarısızlıklarından dolayı sık sık yer değiştirmekteydiler. Son olarak, Haziran 1878'de Mutasarrıf Arif Paşa başarısızlığı gerekçesiyle görevden alınmış ve bölge şartlarına aşına olduğu var sayılan Abdulkadir Efendi Havran Mutasarrıflığına tayin edilmişti¹⁹.

Havran Dürzilerine yönelik Osmanlı politikasını açıklamak üzere incelediğimiz dönemin ilk valisi, XIX. yüzyılın önemli devlet adamı, alim ve hukukçusu Ahmet Cevdet Paşa idi²⁰. Şubat 1878'de Suriye valiliğine tayin edilen Cevdet Paşa, aynı yılın yazında Havran bölgesine gerçekleştirdiği ziyareti sırasında Dürzilerin Lecâ yakınında bulunan İzra' Köyü şeyhliğini (muhtarlığını) ele geçirmeye çalıştıklarını gözlemlemiş, bunu başarmaları halinde bölgedeki dengeyi Dürziler lehine değiştirecekleri ve bunun da Dürzi olmayan nüfus

16 BOA, İ.MMS, 62/2932, ek 3, Midhat Paşa'dan Sadarete, 6 Ocak 1879.

17 BOA, İ.MMS, 62/2932, ek 1, Meclis-i Vükela mazbatası, 20 Cemaziyelahir 1296, ek 4, irade tarihi 21 Cemaziyelahir 1296/12 Haziran 1879. Şam-Havran arasında tramvay hattı inşasına izin verilmesine rağmen projenin hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır. Ancak Havran'ın demiryolu ile dışarıya bağlanması gerektiği fikri gündemde kalmış ve Eylül 1906'da Hayfa-Havran hattı tamamlanmıştır. Linda S. Schilcher, “Railways in the Political Economy of Southern Syria 1890-1925”, *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp-Birgit Schaebler, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1998, s. 97.

18 BOA, Y.PRK.UM, 3/35, Mutasarrıflıktan Vilayete, 13 Eylül 1296/25 Eylül 1880.

19 BOA, İ.DH., 769/62668, 15 Cemaziyelahir 1295/16 Haziran 1878. Midhat Paşa, Mayıs 1879'da Şihabzâde Selim Bey'i Havran Mutasarrıflığına tayin etmek istediğinde benzer argümanları dile getirdi. BOA, İ.MMS, 63/2951, ek 1, 8 Mayıs 1295/20 Mayıs 1879.

20 Cevdet Paşa'nın Suriye valiliği ile ilgili detaylar için bk. Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 250-272.

üzerinde tahakküme yol açacağı endişesine kapılmıştı. İzra' Köyü nüfusu, Sünnilerden, Hıristiyanlardan ve sayısı giderek artan Dürzilerden oluşmaktaydı. Vali'nin Dürzilerin planlı olarak İzra' Köyü'ne yerleşmeye çalıştıkları görüşü İngiltere'nin Şam'da görevli diplomatı Jago tarafından da desteklenmekteydi. Mayıs-Haziran 1879'da bölgede bir inceleme gezisi yapan Jago'ya göre İzra' Köyü'nün Dürzi nüfusu son yıllarda belirgin bir şekilde artmıştı²¹. Cevdet Paşa'nın kaygılarını artırıcı diğer bir gelişme de Dürzi ileri gelenlerinden İbn Ebû Assâf'ın, önemli bazı Dürzi şeyhlerinin de desteğini alarak, İzra' Köyü şeyhliğine talip olmasıydı. Söz konusu köyün mevkii ve nüfus yapısı bakımından hassasiyetinin farkında olan Cevdet Paşa, talebin Vilayet İdare Meclisi'nde müzakere edilmesi gerektiğini belirterek İbn Ebû Assâf'ın talebini geçiştirmişti²².

Cevdet Paşa Şam'a döndükten sonra Havran mutasarrıflığına tayin edilen Abdulkadir Efendi, bölgedeki hassas denge hakkında yeteri kadar bilgi ve tecrübe sahibi olmadan İbn Ebû Assâf'ın İzra' Köyü şeyhliğine atanması talebine muhatap oldu. Dürzi ileri gelenlerinden bazılarının da desteğini alan İbn Ebû Assâf, yeni mutasarrıfı ikna²³ etmeyi başardı. Mutasarrıf Abdulkadir Efendi, Havran İdare Meclisi ve Vilayet yönetimi ile konuyu istişare etmeden İzra' Köyü şeyhlik belgesini İbn Ebû Assâf'a verdi. Gelişmelerden sonradan haberdar olan Cevdet Paşa, Vilayet İdare Meclisi'nde yapılan müzakerelerin ardından Lecâ bölgesinde dengeleri değiştireceğine inandıkları bu atamayı kabul etmediklerini Abdulkadir Efendi'ye bildirdi. Abdulkadir Efendi de İbn Ebû Assâf'dan mutasarrıflık tarafından kendisine verilen şeyhlik belgesinin iadesini talep etti. İbn Ebû Assâf ise, belgenin iadesini reddetmekle kalmayıp etrafındaki silahlı Dürzilerin sayısını artırarak güç gösterisinde bulundu.

Mutasarrıf, beklemediği bir tavırla karşılaşınca şeyhlik belgesinin iadesini sağlamak ve Dürzileri İzra' Köyü'nden *"kuvve-i askeriyeye ile çıkarmak üzere silah"* kullanmak için vilayetten izin istedi. Konu Vilayet İdare Meclisi'nde müzakere edildikten sonra izin alarak girdikleri köyden güç kullanılarak çıkarılmalarının doğru olmadığı, İbn Ebû Assâf'ın kendisini haklı göstererek sair Dürzilerin desteğini alabileceği ve bir Dürzi muharebesine yol açabileceği endişeleri dile getirildi. Vilayet üst yönetiminin ana eğilimi güç kullanmadan meseleye çözüm bulmaktı. Bu eğilimin öne çıkmasında etkin olan başka hususlar da vardı. Bunların en önemlisi 1878 hac mevsimi dolayısıyla Şam'da toplanan hacı adaylarının ve Surre alayının güvenli bir şekilde Hicaz'a gönderilmesi idi. Suriye Vilayetinde mahalli anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında katkı yapan iki önemli isim Said ve Holo Paşalar idi ve bunlar da hac kafilisiyle meşguldüler. Ayrıca 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına katılan askeri birliklerin önemli bir kısmı da henüz Suriye'ye dönmemişti. Bütün bu hususlar birlikte değerlendirilerek *"tüfenk patlamaksızın bu işe bir çâre"* bulunması kararlaştırıldı²⁴.

21 FO, 78/2985, Jago-Salisbury, No. 12, political, Damascus 16 August 1879.

22 BOA, İ.MMS, 60/2805, ek 1, Cevdet Paşa'dan Sadaret Müsteşarlığına, 5 Ağustos 1294/17 Ağustos 1878.

23 Cevdet Paşa'ya göre Mutasarrıf "iğfal" edilmişti. Aynı belge.

24 BOA, İ.MMS, 60/2805, ek 1, Cevdet Paşa'dan Sadaret Müsteşarlığına, 5 Ağustos 1294/17 Ağustos 1878.

Cevdet Paşa, Beşinci Ordu Müşiri, yardımcısı ve vilayet ileri gelenlerinden bazı önemli isimlerin dahil olduğu özel bir komisyon oluşturup meselenin sulhen nasıl çözülebileceğini müzakere ettirdi. Sonuçta, Abdulkadir Efendi'nin nüfuz kaybına uğradığı, Dürzi meselesi dışındaki gelişmelerde de etkin olamadığı, hatta vergi olarak toplanan zahirenin dahi gelmez olduğu zikredilerek mutasarrıflıktan hemen azledilmesi ve yerine Dürzilerin İzra' Köyü'nü tahakküm altına almasını "*tedâbir-i hakîmâne*" ile engelleyecek güçte birinin atanması fikrinde karar kılındı. Gelişmeleri Dahiliye Nezareti'ne bildiren Cevdet Paşa, Abdulkadir Efendi'nin azledilerek Şam'a getirilip konunun tahkik edilmesinin yanı sıra Vilayet İdare Meclisi üyelerinden Osman Bey'in mirmiranlık rütbesi ile Havran mutasarrıflığına atanmasını talep etti²⁵. Bir hafta sonra gönderdiği telgrafta da Osman Bey'in Havran Mutasarrıflığına atanmasının aciliyet kesbettiğini ve meselenin güç kullanılarak çözüme kavuşturulmasının imkanı olmadığı görüşünü tekrar etti. Cevdet Paşa'ya göre, Osman Bey'in bölgede bilinen kararlı karakterine devletin vereceği şan ve itibar ilave edilince "*usûl-i hakîmâne*" ile mesele halledilecekti²⁶.

Cevdet Paşa'nın Dürzi meselesiyle ilgili raporu ve çözüm önerileri Sadrazam Saffet Paşa tarafından oluşturulan "*encümen-i mahsûs-ı meşveret*"te müzakere edildi. Müzakereler sonunda, Cevdet Paşa'nın güç kullanılmadan meselenin çözüme kavuşturulması ilkesi kabul edilerek Havran Mutasarrıfı Abdulkadir Efendi'nin görevden alınması, sorgulanmak ve muhakeme edilmek üzere Şam'a getirilmesi uygun görüldü. Ayrıca, ehliyet ve dirayetine binaen Osman Bey'in mutasarrıflığa atanması ancak paşalık rütbesinin başarıları tescillendikten sonraya bırakılması da kararlaştırıldı. Encümen, Abdulkadir Efendi'nin durumunun en ince ayrıntılarına kadar araştırılarak yargılanması ve sonucunun merkezi hükümete bildirilmesi gerektiğini de belirtti. Sadrazam Saffet Paşa'nın 15 Ekim'de padişaha arz ettiği bu görüşleri onaylayan irade ertesi gün sadır oldu²⁷.

Vilayet üst yönetimi ve merkezi hükümet Havran'da Dürzi şeyhi İbn Ebû Assâf ve taraftarları ile mutasarrıflık arasında zuhur eden anlaşmazlığın silah kullanılmadan çözülmesi hususunda ısrarcı oldular. Görevden alınan Abdulkadir Efendi, Vilayet İdare Meclisi tarafından sorgulanmış ve özellikle Dürziler lehine aldığı kararın menfaat ilişkisine dayalı olup olmadığı netleştirilmeye çalışılmıştı. Abdulkadir Efendi kararının gerekçesini, İzra' Köyü'nün Dürziler ile Lecâ bedevilerinin tecavüzlerine maruz kalması nedeniyle harap olduğu, köy muhtarlığını/şeyhliğini Dürzilere vererek "*Lecâ eşkıyâsından*" korumayı hedeflediği ve böylece de köyün tekrar mamur hale gelmesini arzu ettiği şeklinde açıklamıştı. Havran'da yeni göreve geldiği için mahalli dengeler hakkında bilgi ve tecrübe eksikliği nedeniyle hatalı karar vermiş olabileceğini kabul ettiği için İdare Meclisi, Abdulkadir

25 BOA, İ.MMS, 60/2805, ek 4, 28 Ağustos 1294/9 Eylül 1878.

26 BOA, İ.MMS, 60/2805, ek 3, 4 Eylül 1294/16 Eylül 1878.

27 BOA, İ.MMS, 60/2805, ek 5, 19 Şevval 1295/16 Ekim 1878.

Efendi'nin açıklamalarını yeterli bularak yargılanmasını gerektirecek bir durum olmadığı kanaatine ulaştı. Dosyayı inceleyen Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi de İdare Meclisi görüşünü uygun bularak Abdulkadir Efendi'nin yargılanmaması gerektiğine karar verdi ve yeni bir göreve atanmasının da önünü açtı²⁸.

Konunun diğer muhatabı olan İbn Ebû Assâf'ın durumuna gelince, yeni mutasarrıf Osman Bey, ikna yoluyla şeyhi Şam'a göndererek İdare Meclisi tarafından sorgulanmasını sağladı. İbn Ebû Assâf, vilayet yönetiminin İzra' Köyü şeyhliğini tanımama yönündeki kararlılığını anlayınca şeyhlik buyrultusunu iade etti. Şeyhliği kaybeden İbn Ebû Assâf'a İzra' Köyü sınırları içinde bulunan arazisiyle ilgilenme izni verildi; ancak o köyde ikameti yasaklandı. Yeni mutasarrıf Osman Bey'e köyden şeyhliğe/muhtarlığa layık birini bulup tayin etme yetkisi de verilerek çözümü kalıcı kılması istendi²⁹. 11 Kasım 1878'de Suriye valiliği görevine son verilen Cevdet Paşa, vilayetten ayrılmadan önce Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında, Osman Bey'in Havran ve civarında bulunan Dürziler ile diğer gruplar arasında husumetin giderilmesi için tarafların önde gelen isimlerini bir araya getirerek huzur bozucu davranışlardan sakınacaklarına dair "*kendilerinden te'mînât-ı kavîyye*" aldığını ve bölgede emniyetin sağlandığını bildirdi³⁰.

III

Makalede ele alınan ikinci olay, Ekim 1879'da Düveyrî Köyü Dürzileri ile Basra'l-Harîrî Köyü sakinleri arasında meydana gelen kanlı çatışmadır. Ekim'in ilk haftasında Basra'l-Harîrî Köyü muhtarı Yasin Harîrî, bedevi bir genç ile sözlenmiş ve evlilik hazırlıkları yapan bir kızı kaçıtır. Bedeviler Yasin Harîrî'ye karşı destek almak üzere Düveyrî Köyü Dürzi muhtarı Hammud Nasır'a müracaat ederler. Hammud Nasır liderliğindeki Dürzilerin kaçırılan kızı kurtarmaya çalışmalarının ardından yaşanan silahlı çatışmada her iki taraftan da hayatını kaybedenler olmakla birlikte Yasin Harîrî taraftarlarının daha çok kayıp verdikleri belirtilmektedir³¹.

Dürzi ve Sünni iki köy sakinleri arasında meydana gelen bu çatışma, Midhat Paşa'nın hükümetle ve Beşinci Ordu Müşiri Ahmet Eyüp Paşa ile ciddi gerginlik yaşadığı zamana denk geldi. İngiltere büyükelçisi Henry Layard'ın Eylül 1879'da gerçekleştirdiği Suriye ziyareti Midhat Paşa'nın İstanbul'da ve vilayette konumunu zayıflatıcı etki yaptı. Midhat Paşa'nın Layard'ı ağırlama biçimi Ahmet Eyüp Paşa'yı o kadar kızdırmıştı ki büyükelçiyi

28 BOA, ŞD, 2421/31 ek 1-7.

29 BOA, ŞD, 2421/32, ek 6, 10 Kanunısani 1294/22 Ocak 1879.

30 BOA, Y.A.HUS, 159/99, 29 Zilkade 1295/24 Kasım 1878.

31 Hadisenin kısmen farklı anlatımları için bk. FO, 78/2985, Jago-Layard, no. 25, Damascus 22 October 1879; Britanya Viskonsülü tarafından hazırlanan "Memorandum on the recent troubles in the Hauran" adlı rapor için bk. FO 424/91, Jago-Layard, ek 2 no. 151, Damascus 22 November 1879; Midhat Paşa versiyonu için bk. *Tabsira-i İbret*, s. 379; Max L. Gross, *Ottoman Rule in the Province of Damascus, 1860-1909*, I, Georgetown University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1979, s. 295-296; Firro, *A History*, s. 197.

karşılamaya gelen tören kıtasını geri çekerek bir skandala yol açmıştı. İstanbul'da ise Midhat Paşa ve Layard'ın Sultan Abdülhamid'i tahttan indirip kardeşi Mehmet Reşad Efendi'yi tahta çıkarmak için bir komplo hazırladıkları dedikodusu etkili olmaktadır. Daha da önemlisi, Said Paşa, Mahmut Nedim Paşa ve Cevdet Paşa gibi Midhat Paşa'nın kuvvetli muhalifleri 18 Ekim 1879'da kurulan kabinede görevlendirilmişlerdi. Yeni kabinenin haberini alır almaz istifa eden Midhat Paşa'nın istifası Sultan tarafından kabul edilmedi³².

İstifasının kabul edilmemesi üzerine Havran krizi ile ilgilenmeye başlayan Midhat Paşa'nın söz konusu hadiseden önce Dürzilerle ilgili belli bir kanaat sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Lübnan ve sair bölgelerin Dürzilerinin yaşadıkları bölgelerin yönetimleriyle uyumlu bir duruş sergilemelerine rağmen Havran Dürzilerinin uzun süreden beri devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmediği kanaatindeydi. Devlete karşı itaatsizliği alışkanlık haline getiren ve otoriteye karşı muhalif duruş sergileyen Havran Dürzileri, hakimiyet alanlarını ve arazilerini artırmak için her fırsattan yararlanmaya çalışmaktaydılar. Yaşadıkları bölgenin kolay erişilemez olması ve başına buyruk hayat tarzlarının bilinmesi nedeniyle sair bölgelerde benzer davranışa özenen, daha da önemlisi cinayet ve benzeri suçlara bulaşmış Dürzilerin sığınağı haline gelmişti³³. Midhat Paşa son olayı da bu stratejinin bir parçası olarak görmüş ve hükümet tarafından güçlü bir kuvvetle karşılarına çıkılmadığı takdirde Lecâ ve Havran halkına tahakküm edeceklerini düşünmüştü³⁴. Havran'daki Dürzi karşıtları bir araya gelerek suçlu olan Dürziler adalete teslim edilmediği takdirde onlara karşı güç kullanmaya kararlı olduklarını ve devletin kendilerine izin vermesi gerektiğini dile getirdiler. Cesaretleriyle tanınan Dürziler de suçluların teslimi talebini reddederek muhaliflerine karşı kesin bir tavır aldılar. Midhat Paşa, Sadrazam'a gönderdiği telgrafta "*hepsi silahlı ve birbirini öldürmeye hazır üç ila dört bin kişilik bir güç karşısında pasif bir seyirci olarak kalmanın mümkün olmadığını*" savundu³⁵. Bu nedenle, iki grup arasında kan dökülmesini önlemek için bölgeye askeri güç göndermeye karar verdi ve Babiâli'den takviye kuvvet sağlamasını talep etti³⁶.

Babiâli Havran'daki durumdan zaten haberdardı, çünkü İngiliz Büyükelçisi Layard, Sadrazam Said Paşa'yı ziyaret etmiş ve askeri hazırlıklardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Çok geçmeden Midhat Paşa'nın telgrafı alındı. Babiâli'nin cevabı hızlı ve netti.

32 Büyükelçi Layard'ın Suriye ziyaretinin etkileri ve Midhat Paşa'nın istifa sürecinin detayları için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa'nın Suriye Valiliği Döneminde Sultan II. Abdülhamid ve İngiltere Büyükelçisi Layard ile Olan İlişkileri (Kasım 1878-Ağustos 1880)", *Belleten*, LXXXVI/305 (Nisan 2022), s. 267-272.

33 Midhat Paşa, *Tabsıra-i İbret*, s. 222-224, 376-379; Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, John Murray Publishers, London 1903, s. 183-184.

34 Midhat Paşa, *Tabsıra*, s. 378. Midhat Paşa'nın Dürzi sorununa yaklaşımının kısa bir anlatımı için bk. Sebahattin Samur, "Sultan II. Abdülhamid Yönetimi ve Havran Dürzileri", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, Bildiriler*, I, TTK Yay., Ankara 2014, s. 82-84.

35 Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat*, s. 186-87.

36 Havran'a gönderilen taburların sayısı hakkında ayrıntılar için bk. FO, 78/2985, Jago-Layard, no. 25, Damascus 22 October 1879; Jago-Layard, Damascus, 26 October 1879.

Osmanlı hükümeti prensip olarak Midhat Paşa'nın Dürzilerin cezalandırılmamasının devlet kurallarına aykırı olduğu görüşünü paylaşıyordu, ancak mevcut koşullar onlara karşı askeri hareketin ertelenmesini gerekli kılıyordu. Hükümetin bu tavrını açıklamak için birkaç neden sıralanabilir. Birincisi, Sultan Abdülhamid Rus kuvvetlerinin hala Osmanlı topraklarında olduğu bir dönemde yeni bir çatışmadan kaçınmaya kararlıydı. Aynı nedenle Sultan, olası bir Rus saldırganlığına karşı İngilizleri kendi tarafında tutmak zorundaydı. Bu hiç de kolay bir iş değildi. Çünkü Ağustos 1878'den itibaren İngilizler Doğu Anadolu'daki reformlarla ilgili taleplerini artırmışlardı. Abdülhamid, İngiliz taleplerine direnmek için biraz zaman kazanmak ve bir süredir müzakereleri devam eden önemli miktarda İngiliz kredisini sağlamak için İngilizlere bazı jestler yapmak durumundaydı³⁷.

İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu 1870'lerin ortalarından itibaren mâlî açıdan iflas etmişti ve sonrasında mâlî durum daha da kötüye gitti. Başka bir deyişle, yeni harcamalardan kaçınmak için her türlü çabanın gösterilmesi gerekiyordu³⁸. Üçüncüsü, “*Sultan, Midhat Paşa'nın siyasi açıdan hassas bir bölgede izlediği sert politikanın dış müdahaleye yol açmasından endişe ediyordu.*”³⁹ Son olarak hükümet, mevcut sorun askeri güç kullanılarak çözülsün bile bunun Dürziler ve Havran halkı arasındaki düşmanlığı sona erdirmeyeceğine inanıyordu; çünkü hepsi çatışmanın “*sebebini asıl idâre-i mahalliyyenin 'adem-i intizâmına hamlederek ve hâmileleri [İngilizler ve Fransızlar] tarafından dahi o yolda isti 'mâl-i nüfûz olunarak bunun neticesi Devlet-i Aliyye için hayırlı olamayacağı'*” aşıkardı⁴⁰.

Meclis-i Vükela, meseleyi tartıştıktan sonra en iyi yolun, Dürzilerin “*tamamiyle dâire-i inkıyâda alınmalarını*” uygun bir zamana ve vilayet reformları tam olarak uygulanana kadar ertelemek olduğuna karar verdi ve şimdilik iki tarafı uzlaştırarak (*te'lîf-i tarafeyn*) anlaşmazlığın barışçıl bir şekilde (*sulh sûretiyle*) çözülmesi gerektiğini ekledi. Midhat Paşa'ya, Dürziler tarafından teklif edilen tazminatın (*bedel-i sulh*) Havran halkını yatıştırmaya yetmemesi halinde, tebaası arasındaki düşmanlığı sona erdirmek için gerekli miktarda tazminatın devlet tarafından ödenebileceğine karar verme yetkisi tanındı. Midhat Paşa tarafından talep edilen ilave taburlar için Seraskerliğe gerekli tebligat yapılmış olmakla birlikte iki tarafı uzlaştırma çabalarına devam etmesi istendi. Meclis-i Vükela, son olarak, o zamana kadar yapılanlar yeterli değil ise, her iki taraf üzerinde etkisi olan “*eşrâf-i*

37 Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47 (2016), s. 360-61. Büyükelçi Layard, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den kredi sağlama talebini destekliyordu. Bk. *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard during His Constantinople Embassy 1877-1880*, ed. Sinan Kuneralp, The Isis Press, İstanbul 2018, s. 477, 517-18 ve 537.

38 Sultan, 2 Kasım 1879 tarihinde Midhat Paşa'ya gönderdiği telgrafta bu hususu açıkça ifade etmiştir. BOA, YEE, 79/77, ek 5, 21 Teşrinievvel 1295.

39 Engin D. Akarlı, “Abdülhamid II's Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System”, *Palestine in the Late Ottoman Period*, ed. David Kushner-Yad Izhak Ben-Zvi Institute, E. J. Brill, Jerusalem ve Leiden 1986, s. 82-83.

40 BOA, Y.A.HUS, 162/88, ek 2, Said Paşa'dan Midhat Paşa'ya, 15 Teşrinievvel 1295/27 Ekim 1879. Bu dokümanın biraz farklı bir versiyonu için bk. Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat*, s. 184-186.

mahalliyyeden münâsibleri” Havran’a göndermesi ve gerekirse Midhat Paşa’nın kendisinin de çatışma bölgesine giderek güç kullanmadan barışı sağlaması gerektiğini vurguladı⁴¹.

Hükümet, askeri güç kullanmadan krize barışçıl bir çözüm bulunmasında ısrar etti. Sadrazam Said Paşa, iki tarafı uzlaştırmak için bölgedeki nüfuzlu kişilerin sorumluluk alması ve Midhat Paşa’nın bizzat Havran’a giderek barış görüşmelerini yürütmesi gerektiği görüşünü yineledi⁴². Ancak Midhat Paşa, Havran krizinin barışçıl çözümü konusunda Meclis-i Vükela üyeleri kadar iyimser değildi. Hepsi silahlı ve birbirini öldürmeye hazır üç ila dört bin kişinin birbirlerinin üzerine yürümeye hazır olmaları nedeniyle, iki taraf arasındaki çatışmaları önlemek için jandarma ve nizamiye kuvvetleri gönderdiğini belirtti. Midhat ayrıca, barışçıl bir çözüm için yerel nüfuz sahibi şeyhler ve özel elçilerden yararlandığını, ancak bunların bir işe yaramadığını belirtti. Daha önemlisi Havran halkı, suçlu Dürzilerin adaletle teslim edilmesini, aksi takdirde devletin Dürzilere karşı harekete geçmelerine izin vermesini istiyorlardı. Dürziler ise suçluları teslim etmenin geleneklerine aykırı olduğu konusunda ısrarcı idiler. Dahası, Dürziler bölgedeki hem Müslüman hem de Hıristiyan köylülere zarar veriyorlardı. Midhat Paşa, Havran halkının Dürzilerin insafına terk edilemeyeceğini düşünüyordu ve çözüm için güç kullanmaktan başka bir yol yoktu⁴³.

Sadaret ile Midhat Paşa arasında krize en iyi çözümün ne olduğuna dair görüşmeler sürerken, 28 Ekim’de ordu birlikleri ile Dürziler arasında ciddi çatışmalar yaşandı. Çatışmanın gerçek mahiyeti bilinmemekle birlikte, Osmanlı ve İngiliz belgelerinden, jandarmaların iki taraf arasındaki çatışmaları önlemeye çalışırken, kontrolsüz bir ateşin çatışmayı tetiklediği ve her iki taraftan da çok sayıda kayıp ve yaralıya yol açtığı anlaşılmaktadır⁴⁴. Harbiye Nezareti’ne gönderilen bilgiye göre, Dürziler jandarmalara ateş açmış ve bir yüzbaşının öldürülmesi üzerine jandarmalar da Dürzilere ateşle karşılık vermişlerdi. Hükümet, jandarmaların talimat almadan karşılık vermesini kesinlikle onaylamadığını belirterek bölgedeki Osmanlı birliklerinin askeri makamlardan talimat almadan karşılık vermelerinin yasaklanması gerektiği uyarısında bulunmuştu. Hükümete göre, bölgedeki askeri birliklerin amacı güç gösterisi vesilesiyle Dürzileri barışa ikna etmek idi. Bu çerçevede değerlendirilmek üzere, iki tabur düzenli birlik ve üç tabur ihtiyat (redif) askerinin Beyrut’a hareket etmek üzere olduğu Said Paşa tarafından Midhat Paşa’ya bildirildi⁴⁵. Midhat Paşa da hükümeti rahatlatmak

41 BOA, Y.A.HUS, 162/88, Sadareten Suriye Vilayetine, ek 2, 15 Teşrinievvel 1295/27 Ekim 1879.

42 BOA, Y.A.HUS, 162/94, ek 2, Said Paşa’dan Midhat Paşa’ya, 18 Teşrinievvel 1295/30 Ekim 1879.

43 Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat*, s. 186-187.

44 Midhat Paşa çatışmalardan Havran’daki Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Cemil Paşa’yı sorumlu tutarak 300’den fazla Dürzi’nin öldüğünü ve 600’den fazlasının yaralandığını tahmin ederken, Jago 61 Dürzi’nin öldüğünü ve yaralı sayısının bilinmediğini belirtiyor. Jago ayrıca yaklaşık 100 askerin öldüğünü, 30 ila 40 askerin de yaralandığını iddia ediyor. BOA, Y.A.HUS, 162/116, ek 5 ve 6, Midhat Paşa’dan Başvekalet’e, 24 Teşrinievvel 1295/5 Kasım 1879; FO, 424/91, Jago-Layard, Damascus 9 November 1879. Olayın İngiliz ve Fransız kaynaklarına dayanan bir anlatımı için bk. Firro, *A History*, s. 198-199.

45 BOA, Y.A.HUS, 162/94, ek 2, Said Paşa’dan Midhat Paşa’ya, 18 Teşrinievvel 1295/30 Ekim 1879. Said Paşa, Midhat Paşa ile yaptığı yazışmanın içeriğini ve yazışmanın kopyalarını Saray’a iletmıştir, aynı dosya ek 1.

için “*Dürzi meselesi için kuvve-i askeriyyeye müraca‘at mutlaka bunun isti‘mâli niyeti ile olmayup kuvvetle bir netice-i sulhiyye istihsâli maksadına mebnî*” olduğunu belirttikten sonra kaza sonucu yaşanan çatışmalara rağmen iki tarafı uzlaştırma çabalarına devam edildiğini de vurguladı⁴⁶.

Ekim 1879’un sonuna gelindiğinde, Midhat Paşa’nın mevcut krizin çözümünde güç kullanımına ilişkin tutumunda gözle görülür bir değişiklik olduğu anlaşılıyor. Bunu açıklamak için birkaç faktör zikredilebilir. Birincisi, Sultan Abdülhamid ve onun döneminde birbirini izleyen hükümetler sürekli olarak silahlı çatışmalardan kaçınmaya çalışmış ve barışçıl çözümlere ulaşmak için müzakere yöntemini savunmuşlardır. Bu durum 1878’de Cevdet Paşa’nın valiliği sırasında da geçerliydi. 1879 Dürzi krizi sırasında Cevdet Paşa’nın Meclis-i Vükela üyesi olduğunu ve daha önce de açıklandığı üzere barışçıl çözümleri hararetle desteklediğini belirtmek gerekir. İkincisi, İngiliz hükümeti ve büyükelçi Layard, Havran krizinin çözümünde askeri yöntemin değil müzakere yönteminin öne çıktığını görmek istiyordu. Bu husus özellikle önemliydi; çünkü Midhat Paşa 19 Ekim 1879’da istifa ettiğinde Layard istifanın kabul edilmemesini sağlamak için girişimde bulunmuş ve Beyrut’taki İngiliz Başkonsolosu Eldridge aracılığıyla Midhat Paşa’yı da bilgilendirmişti⁴⁷. Ayrıca Lübnan Mutasarrıfı Rüstem Paşa, Lübnan’ın bazı Dürzi ileri gelenleri ve Şam’daki Holo Paşa ve Abdülkadir el-Cezairi gibi bölgesel açıdan önemli birçok isim de müzakerelerin güç kullanımına tercih edilmesi görüşünde idiler⁴⁸.

Midhat Paşa’nın tavrındaki değişimin işaretleri Ekim ayının son günlerinde görülmeye başlandı. Holo Paşa’nın bir konsey üyesiyle birlikte Havran’a gitmesi için hazırlıklar yapılırken, aralarında Şeyh Said Talhuk Bey’in de bulunduğu Lübnan’dan bir grup Dürzi ileri geleni barış görüşmelerine katkı yapmak için Şam’a geldi. Midhat Paşa Havran Dürzileriyle aynı fikirde olmayan ve barış sürecine içtenlikle katkıda bulunmak isteyen seçkin Lübnanlı Dürzi ileri gelenleriyle müzakerelerde bulunduktan sonra bazı vilayet yetkilileriyle birlikte Said Talhuk Bey’i Havran’a göndermeye karar verdi⁴⁹. Ayrıca sıra dışı bir adım atarak Jago’dan Said Bey’in konumunu güçlendirmek amacıyla Dürzi liderleri ikna sürecine katkı yapacak bir mektup vermesini istedi⁵⁰. Said Talhuk Bey ve ekibi 31 Ekim’de Havran’a gitmek üzere yola çıktı. Barışı sağlamak için askeri güç gösterme stratejisinin bir parçası olarak, ilave redif askerleri ve küçük düzenli ve düzensiz süvari müfrezeleri, cephane ve silahlarla birlikte Havran’a gönderildi⁵¹. Midhat Paşa Said Bey’in misyonu konusunda çok

46 BOA, YEE, 79/77, ek 6, Midhat Paşa’dan Mabeyn’e, 21 Teşrinievvel 1295/2 Kasım 1879.

47 İngiliz hükümeti, Layard’ın Midhat Paşa’nın istifasını kabul etmemesi için Sultan’ı ve Osmanlı hükümetini etkilemek üzere attığı adımları onayladı. FO, 424/91, Salisbury-Layard, no. 1348, Foreign Office, 12 November 1879.

48 FO, 424/91, Jago-Layard, no. 28, Damascus 9 November 1879.

49 BOA, Y.A.HUS, 162/116, ek 5 ve 6, Midhat Paşa’dan Sadarete, 24 Teşrinievvel 1295/5 Kasım 1879.

50 Jago’nun Dürzi liderlerine hitaben yazdığı mektubun İngilizcesi için bk. FO, 78/2985, “Copy of Letter to the Druze Chiefs of the Hauran”, 31 October 1879.

51 FO, 424/91, Jago-Layard, no 28, Damascus 9 November 1879.

iyimserdi ve kısa süre içinde iyi bir sonuç elde edileceğini kuvvetle umduğunu 2 Kasım'da Mabeyn'e bildirdi⁵². Aynı gün Sultan Abdülhamid iyi haberi almaktan duyduğu memnuniyeti dile getirerek Dürzi krizinin “*bir an evvel sulh ve te'lif yolunda*” çözülmesine yönelik güçlü arzusunu yineledi⁵³. Ertesi gün Midhat Paşa, Dürzi sorununu Sultan'ın emirlerine uygun olarak çözmek için elinden geleni yaptığını, ancak ordu birliklerinin de buna uygun hareket etmesi gerektiğini bildirdi ve ardından Havran birliklerinin komutanı Cemil Paşa'ya yeni yaklaşım doğrultusunda hareket etmesi için kesin emirler gönderilmesini istedi⁵⁴. 4 Kasım tarihli telgrafında Midhat Paşa, Said Paşa'ya sorunun birkaç gün içinde silah kullanılmadan, “*askerin ve devletin şânına muvâfık sûretle*”⁵⁵ çözüleceğine dair kendinden emin bir şekilde güvence verdi.

Yeni yaklaşım gerçekten de etkili oldu. Said Talhuk Bey, 4 Kasım 1879 akşamı Şam'a telgrafla bir mesaj göndererek Dürzilerin, Lecâ ve Havran halkının kendi bölgelerine döndüklerini bildirdi. Dürziler, ordu birlikleri tarafından kullanılmak üzere su akışlarını serbest bıraktı. Basra'l-Harîrî hadisesinin yirmi üç suçlusundan on dördü çatışmalar sırasında hayatını kaybetmişti ve kalan dokuz suçlu, Dürzi şeyhleri ve ileri gelenleriyle birlikte yakında Şam'a gideceklerdi. Cemil Paşa ayrıca Havran'da çatışan taraflar arasında barış sağlandığını teyit etti ve bir iki gün içinde Dürzi ileri gelenlerinin Şam'a doğru yola çıkacaklarını belirtti⁵⁶. Midhat Paşa'ya göre, krizin çözümünde iki faktör hayati rol oynamıştı: birincisi, başta Said Bey olmak üzere Lübnanlı Dürzi ileri gelenlerinin çatışmayı sona erdirmeyi içtenlikle istemeleri⁵⁷; ikincisi ise Dürzilerin ordu birliklerine karşı çatışmalar sırasında beklenmedik sayıda can kaybı yaşamaları ve çatışmayı sona erdirmek için bazı arabulucular aramalarıydı⁵⁸. Şam'daki İngiliz diplomatı Jago, beş Dürzi şeyhinin İngiliz ve Fransız konsoloslarının yanı sıra Emir Abdülkadir el-Cezairi ve bölgedeki diğer bazı etkili isimlere mektup göndererek konumlarını açıkladıkları ve barışın sağlanması için katkılarını istedikleri bilgisini doğrulamaktadır⁵⁹.

52 BOA, YEE, 79/77, ek 6, Midhat Paşa'dan Mabeyn'e, 21 Teşrinievvel 1295/2 Kasım 1879.

53 BOA, YEE, 79/77, ek 5, Mabeyn'den Midhat Paşa'ya, 21 Teşrinievvel 1295/2 Kasım 1879.

54 BOA, YEE, 79/77, ek 7, Midhat Paşa'dan Mabeyn'e, 22 Teşrinievvel 1295/3 Kasım 1879. Midhat Paşa, Dürzi meselesinde Cemil Paşa'nın hatalı davrandığı kanaatindeydi ve yanlış icraatları hakkında şikâyetlerini hükümetle paylaştı. BOA, DH.ŞFR, 113/13, 11 Teşrinisani 1295/23 Kasım 1879.

55 BOA, Y.A.HUS, 162/116, ek 3, 23 Teşrinievvel 1295/4 Kasım 1879.

56 BOA, Y.A.HUS, 162/116, ek 5 ve 6, Midhat Paşa'dan Başvekalet'e telgraf, 24 Teşrinievvel 1295/5 Kasım 1879; Saray'a gönderilen daha kısa bir mesaj için bk. ek 7, 24 Teşrinievvel 1295. Sultan'ın barış haberini almaktan çok “memnuniyet ve mahzuziyet” içinde olduğu Midhat Paşa'ya bildirilmişti. Y.A.HUS, 162/116, ek 8, 26 Teşrinievvel 1295/7 Kasım 1879.

57 Eldridge, Midhat Paşa'nın Said Bey'in Havran'daki krizin barışçıl bir şekilde sona erdirilmesinde kilit bir rol oynadığı görüşünü paylaşmaktadır. FO, 195/1264, Eldridge-Layard, no. 81, Beirut, 19 December 1879.

58 BOA, Y.A.HUS, 162/116, ek 5 ve 6, Midhat Paşa'dan Başvekalet'e telgraf, 24 Teşrinievvel 1295/5 Kasım 1879.

59 Mektubun İngilizce çevirisi için bk. FO, 424/91, Jago-Layard, Damascus, no. 28, 9 Kasım 1879. Mektup 16 Zilkade 1296/1 Kasım 1879 tarihlidir ve “İbrahim el-Atraş, Hazime Haynedeh, Hezza Amer, Kasım el-Hilly, Abu Assaf ve Feedan el-Kulahany” tarafından imzalanmıştır. Mektup 4 Kasım 1879 tarihinde Jago'ya ulaştırılmıştır.

Said Talhuk Bey ve önde gelen iki Dürzi şeyhi barış prosedürlerini tamamlamak üzere 9 Kasım'da Şam'a geldi. Yanlarında Basra'l-Harîrî çatışmasının hayatta kalan ve daha sonra hapse atılan dört suçlusunu da vardı. Midhat Paşa suçluların teslim edilmesine özel bir önem atfediyordu; çünkü bunun Dürzi geleneklerine aykırı olduğunu bildiği için bu geleneği zayıflatmak istiyordu. Barışın sağlandığına dair inanç müteakip kararlara da yansiyordu. Redif taburlarına ihtiyaç kalmadığı düşünülerek bunların bölgelerine geri gönderilmesi, Havran ve Şam'da kalan düzenli birliklerin de üç dört gün içinde rutin görevlerine döneceklerinin açıklanması bunun açık göstergesiydi⁶⁰. Havran'daki krizin sona ermesi Jago tarafından Basra'l-Harîrî “çatışmasına karışan dört kişinin teslim olması ve Cebel Dürzilerinin iki ileri geleninin teslimiyet ve pişmanlıklarını ifade etmek üzere buraya [Şam'a] gelmelerinin ardından birliklerin geri çekildiği, nizami birliklerin kışlarına ve Rediflerin de evlerine döndüğü” şeklinde rapor edilmişti⁶¹. Barışın sağlanmasında önemli katkısı bulunan Said Talhuk Bey ise, doğrudan Şam'a bağlanan Cebelidürüz kazasının yeni Kaymakamlığına atanarak ödüllendirildi ve mevcut maaşı iki katına çıkarılarak üç bin kuruş olarak belirlendi⁶².

Said Talhuk Bey 22 Kasım 1879'da yeni görevi için Şam'dan ayrıldı ve Kaymakam olarak döndüğü Havran'da “hükümete sadakatlerini ve bağlılıklarını” ifade eden büyük bir kalabalık tarafından karşılandı⁶³. Yeni Kaymakam işe Dürzilerin önde gelen şeyhlerini, dini liderlerini ve eşrafını bir araya getirerek başladı ve yönetimi için onların desteğini almaya çalıştı. İlk etapta idare meclisini ve mahkemeyi kurdu. Ardından Cebelidürüz kazasını sekiz nahiyeye ayırdı ve müdürlerini tayin etti⁶⁴. Said Bey'in göreve başlamasının ikinci ayında Eldridge “kısa süre önce kargaşa ve kan dökülmesine sahne olan Suriye'nin bu istikrarsız bölgesinde mükemmel düzen yeniden tesis edilmiş gibi görünüyor” şeklinde durumu özetlemişti⁶⁵.

1879 Havran krizinin çözüm sürecine dair doğru olmayan bir görüşe, bu vesile ile, açıklık getirmek gerekir. Dürzi tarihinin önemli uzmanlarından Kais Firro, krizin çözümünde

60 BOA, Y.A.HUS, 162/116, ek 4, Midhat Paşa'dan Başvekalet'e, 29 Teşrinievvel 1295/10 Kasım 1879, ek 1, Said Paşa'dan Mabeyn'e, 26 Zilkade 1296/11 Kasım 1879. Layard Dürzi meselesinin çözüldüğünü telgrafla Dışişleri Bakanına bildirdi. FO, 424/91, Layard-Salisbury, no. 734, Therapia 12 November 1879.

61 FO, 424/91, Jago to Layard, no. 31, Damascus 22 November 1879.

62 FO, 424/91, Jago-Layard, no. 31, Damascus 22 November 1879; FO, 195/1264, Eldridge-Layard, no. 81, Beirut 19 December 1879.

63 FO, 195/1264, Eldridge-Layard, no. 81, Beirut 19 December 1879.

64 Cebelidürüz kazası idari bölümleri ve farklı makamlara yapılan atamalar için bk. *Salname-i Vilayet-i Suriye*, 1297 (1880), s. 219; 1298 (1881), s. 139. Gelişmelerin medyaya yansımaları için bk. *Tercüman-ı Hakikat*, no. 436, 2 Kanunievvel 1879. Yeni düzenlemelerle ilgili değerlendirmeler için bk. Shimon Shamir, “The Modernization of Syria: Abdülhamid'in Erken Döneminde Sorunlar ve Çözümler”, *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, ed. William R. Polk-Richard L. Chambers, The University of Chicago Press, Chicago 1968, s. 372-374; Birgit Schaebler, “State(s) Power and the Druzes: Integration and the Struggle for Social Control (1838-1949)”, *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp-Birgit Schaebler, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1998, s. 338-339. Yeni düzenlemelerin önde gelen Dürzi aileler üzerindeki etkisi için bk. Firro, “The Ottoman Reforms and Jabal al-Druze”, s. 156.

65 FO, 195/1264, Eldridge-Layard, no. 81, Beirut 19 December 1879.

“İngilizlerin müdahalesi” ve “Beyrut’taki İngiliz konsolosunun arabuluculuğunun” önemli rol oynadığı iddiasında bulunuyor⁶⁶. Bölgedeki İngiliz diplomatlarının raporları ise bu iddianın aksini doğrulayacak bilgiler içeriyor. İngiltere’nin Beyrut Başkonsolosu Eldridge ve Şam Konsolos Yardımcısı Jago, Midhat Paşa’nın krizin çözümünde kendilerinden yardım almaktan kasten kaçındığını belirten şikâyetler dile getirdiler. Olayla ilgili ilk raporda Jago, “mevcut meselede benim görüşüm sorulmadı”⁶⁷ derken, ikincisinde uzun bir şikâyet beyanında bulundu:

*“Midhat Paşa’nın iç meselelere konsolosluk müdahalesinin en ufak bir görüntüsüne karşı şimdiye kadar gösterdiği güçlü isteksizlik nedeniyle, anlaşmayı kolaylaştırmak için iyi niyetlerimi Ekselanslarına teklif etmeyi görevim olarak görmedim, [Midhat Paşa’nın] söylediklerinden bunun ne Dürzilere ne de kendime karşı herhangi bir adaletle hareket etmemi sağlayacak bir biçimde kabul edilmeyeceğini biliyordum, özellikle de Dürzilerin mevcut direnişinin İngiltere’den bekledikleri destekten kaynaklandığını göstermek için çaba sarf edildiğinden.”*⁶⁸

Eldridge de kendisini benzer bir durumda buldu. İstifa süreciyle ilgili Layard’ın özel mesajını iletmek üzere 21 Ekim 1879’da Midhat Paşa’yı Şam’da ziyaret etti. Görüşme sırasında Eldridge, “kendisine [Midhat’a] daha fazla yardım edip edemeyeceğini, edebilece ise [Şam’dan] ayrılışını ertelemeye hazır olduğunu” ifade etti. Midhat Paşa ise ayrılışını ertelemeye gerek olmadığını belirtti. Beklendiği üzere, Eldridge’in Midhat Paşa’yı ziyareti genel olarak Havran’daki karışıklıklarla alakalı olduğu şeklinde değerlendirildi ve Eldridge’e “Dürziler lehine müdahale etme niyeti atfedildi”⁶⁹. 24 Ekim’de Layard, Eldridge’dan “Midhat Paşa’yı Dürzilerle çatışmaya girmekten vazgeçirmek” için elinden geleni yapmasını ve ona Layard’ın “meseleyi kan dökülmeden çözeceğini samimiyetle umduğunu” söylemesini istedi. Eldridge bu mesajı Midhat Paşa’ya ilettili ve Dürziler üzerindeki nüfuzunu kullanarak, “Majestelerinin her iki tarafa da eşit davranılacağını garanti etmesi” koşuluyla suçlanan tarafları teslim etmeye ikna edeceğini yineledi. Midhat Paşa’nın teklifini reddettiğini öğrenince Eldridge hayal kırıklığına uğradı⁷⁰. Midhat Paşa, 27 Ekim’de Eldridge’e gönderdiği mektupta yardımını kabul etmeyi yine reddetti. Bununla birlikte Midhat Paşa, Dürzilerin teslim olmaları halinde, onlara yapılacak işlemlerin “adalet ve tarafsızlıkla yürütüleceğini” garanti etmeye söz verdi. Eldridge şu sonuca vardı: “Bu şartlar altında, önerimi değiştirmeyi [...] gerektirecek bir durum görmüyorum”⁷¹.

Dürzi meselesi boyunca Midhat Paşa’nın İngiliz diplomatlarıyla ilişkilerinde dikkat çekici bir durum da oldu. Midhat Paşa, istisnai olarak, 31 Ekim’de Jago’dan Said Talhuk

66 Firro, *A History*, s. 199.

67 FO, 78/2985, Jago-Layard, no. 25, Damascus 22 October 1879.

68 FO, 78/2985, Jago to Layard, no. 26, Damascus, 26 October 1879.

69 FO, 195/1264, Eldridge-Layard, no. 67, Aleih 24 October 1879.

70 FO, 195/1264, Eldridge to Layard, very confidential, no. 68, Aleih 26 October 1879.

71 FO, 195/1264, Eldridge-Layard, confidential no. 69, Aleih 27 October 1879.

Bey'e bir dostluk mektubu vermesini istemesine rağmen, yeni gelişmeleri onunla paylaşma gereği duymadı. Bu nedenle Jago, 3 Kasım'da Midhat Paşa'yı gördüğünde Dürzi kriziyle ilgili gelişmelerden haberdar edilmediği için üzüntüsünü dile getirdi. Ertesi gün (4 Kasım) Jago, Havran'ın önde gelen beş Dürzi şeyhinden bölgedeki gelişmelerle ilgili görüşlerini paylaştıkları bir mektup aldı. Mektup Osmanlı yönetimi ile ilgili olumlu bir ifadeyle başlıyordu: “Bizler eskiden beri Babîâlî'nin hizmetkârları ve tebaasıyız, ona itaatkârız ve ona canımızla ve kanımızla hizmetlerimizi sunuyoruz.”⁷² Daha çarpıcı olan ise Jago'nun dilekçeyi aldığı günün akşamı (4 Kasım) Said Talhuk Bey'in arabuluculuğu sayesinde anlaşmazlığın çözülmüş olmasıydı⁷³. Midhat Paşa'nın İngiliz diplomatları bilinçli olarak barış görüşmelerinin dışında tutmasının nedeni, İngiliz karşıtı bir duruşa sahip olması değil, İngilizlerin müdahil olmasının Dürzileri daha uzlaşmaz bir tavra teşvik edeceği ve bunun da barış şansını zayıflatacağı kanaatine sahip olmasıydı.

IV

Midhat Paşa'nın yerine Ağustos 1880'de Ahmed Hamdi Paşa geçti ve valiliği sırasında Havran'da yeni bir karışıklıkla yüzleşmek durumunda kaldı. Bölgeyi iyi bilen Hamdi Paşa, Cebelidürüz, Cebel-i Nusayriye ve Lübnan'ı, hukuken ya da fiilen özerk bölgeler oldukları için değil, yabancı etkisine açık oldukları ve buralardaki karışıklıkların yabancı müdahalesinin yolunu açabileceği endişesiyle yakından takip etmek gerektiği kanaatindeydi⁷⁴. Ayrıca, zikredilen bölgelerdeki anlaşmazlıkları yönetmenin maliyetinin yüksek olması, bölge halkı arasında barışı korumanın önemini artırıyordu. Bu nedenle yörede kamu düzeninin korunması, devlet otoritesinden biraz taviz vermek pahasına bile olsa, hayati önem taşıyordu. Ahmed Hamdi Paşa, Aralık 1880'de Cebelidürüz üzerinde devlet otoritesini zorla kabul ettirmek ya da sükûnet uğruna itibari egemenliği kabul etmek arasında bir seçenekle karşı karşıya kaldığında benimsediği politika buydu.

Hatırlanacağı üzere, Cebelidürüz'daki karışıklıkların Kasım 1879'da sona ermesini, Osmanlı otoritesini sağlam bir temele oturtacağı umulan Dürzi lider Said Talhuk Bey'in kaymakam olarak atanması izlemişti. Böyle bir politika Dürzi şeyhlerinin büyük muhalefetiyle karşılaştı ve Said Talhuk Bey bu muhalefetin üstesinden gelmek için Hamdi Paşa'dan kendisini askeri güçle desteklemesini istedi. Said Bey'in bu isteği karşılıksız kaldı. Hamdi Paşa, Cebelidürüz üzerinde sınırlı bir otoriteyi, en azından şimdilik, ordu ile Dürziler arasında bir çatışma riskine tercih etti ve Said Bey'in yerine Raşîyya (Râşîyâ) Kaymakamı Münir Efendi'yi getirdi. Bu değişim sonrasında yeni Kaymakam Münir Efendi, öncelikli görevinin bölgeye istikrar getirmek ve sonrasında devlet otoritesini kademeli olarak tesis etmek olduğunun farkındaydı⁷⁵.

72 Mektubun İngilizce çevirisi için bk. FO, 424/91, Jago-Layard, no. 28, Damascus 9 November 1879.

73 Midhat Paşa, 4 Kasım akşamı Said Talhuk Bey'den sorunun çözüldüğü haberi aldığını 5 Kasım'da İstanbul'a bildirdi. BOA, Y.A.HUS, 162/116, Midhat Paşa'dan Başvekalet'e, 24 Teşrinievvel 1295/5 November 1879.

74 *Tercüman-ı Hakikat*, no. 857, 3 May 1881.

75 FO, 195/1306, Jago-Goschen no. 21, Damascus 22 December 1880.

Ancak bu politikanın uygulanması ve başarı durumu test edilmeden önce Hamdi Paşa bir kez daha Dürzi meselesiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Bu kez mesele son derece ciddiye. Ocak 1881'in sonlarında Dürziler Sünni Müslümanların yaşadığı Kerek köyüne saldırarak köy sakinlerinden onlarca insanı öldürmüş ve bazı evleri yakıp yıkmışlardı. Ardından da bu eylemlerini, Havran'ın Müslüman köylerinde Dürzilere karşı işlenen cinayetlerin intikamını almak için yaptıklarını iddia ederek meşrulaştırmaya çalışmışlardı⁷⁶. Saldırı Hamdi Paşa'yı tamamen hazırlıksız yakaladı. Bu durum, birkaç gün önce iki tabur düzenli askerinin Girit'e gitmek üzere Şam'dan ayrılmış olmasından da anlaşılıyordu. Kerek Köyü baskınına haber alan Hamdi Paşa, Babiâli'den birlikleri Beyrut'ta durdurmasını ve Havran'da konuşlanmış olan taburlara katılmak üzere geri gönderilmelerini istedi. Babiâli, anlaşmazlığın şiddetli bir çatışmaya dönüşmeden derhal çözülmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle Hamdi Paşa'ya, iki tarafı uzlaştırmak için yerel nüfuzlu eşrafı kullanmak da dahil olmak üzere gerekli gördüğü her tedbiri alma izni verdi⁷⁷.

Hamdi Paşa bu çatışmanın sıradan bir kan davasından çok daha fazlası olduğunu ve çok önemli bir girişimin başlangıcı olabileceğini sezdi. Bu nedenle, Havran'daki durumu görüşmek üzere vilayet erkânı, ileri gelenler ve eşraftan (*eşraf ve mütehayyizan*) oluşan bir cemiyet-i mahsus topladı. Toplantıda, Biladüşşam'ın farklı bölgelerinde yaşayan Dürzilerin doğal olarak Havran Dürzileriyle iş birliği yapmak isteyecekleri ve böyle bir birlikteliğin çatışmanın gidişatını değiştirebileceği hususları dile getirildi. Ayrıca çatışmanın yayılma potansiyelini güçlendirecek yabancı bir provokasyon ihtimali de tartışıldı. Bu tür ürkütücü ihtimalleri önlemek için Havran'daki silahlı kuvvetlerin on tabur redif askeriyile takviye edilmesine oybirliğiyle karar verildi⁷⁸. Bu arada Fransa'nın Şam Konsolosunun Hamdi Paşa ile görüşme talebi kabul edildi. Görüşme sırasında gelişmelerin gerçek mahiyeti ve alınması gereken tedbirler konusu istişare edilirken her iki taraf da çatışmanın dış müdahaleye yol açmadan sona erdirilmesi gerektiği fikrinde mutabık kaldı. Ayrıca, İngiltere'nin olayı bir bahane olarak kullanarak çatışmayı soruşturmak üzere bir heyet teşkil edilmesini teklif etme ihtimali de gündeme geldi⁷⁹.

Hamdi Paşa çatışmayı mümkün olan en kısa sürede sonlandırmak için bir dizi önlem aldı. İlk olarak, Mecdel Şeyhi Hazima tutuklandı, zira kendisi son kışkırtıcı eylemin arkasındaki

76 FO, 424/122, no. 37, ek 1 ve 2, Dickson-St. John, no. 6, Beirut 31 Ocak 1881; Jago-St. John, no. 2, Damascus 30 January 1881. Jago, Dürzilerin yüz dört erkek ve bir kadını öldürdüklerini belirtirken, Hamdi Paşa yetmiş beş kişinin öldürüldüğünü bildirmektedir. FO, 424/122, Jago-St. John, no. 4, Damascus 13 February 1881; BOA, Y.A.HUS, 166/73, ek 2, 15 Kanunısani 1296/27 Ocak 1881.

77 BOA, Y.A.HUS, 166/73, ek 1 ve 2, 16 Kanunısani 1296/28 January 1881 ve 15 Kanunısani 1296/27 January 1881.

78 BOA, Y.A.HUS, 166/86, ek 4, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 17 Kanunısani 1296/29 Ocak 1881.

79 BOA, Y.A.HUS, 166/86, ek 2, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 18 Kanunısani 1296/30 Ocak 1881. Hamdi Paşa, bu telgrafın girişinde, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları hakkındaki olumlu imajını ve İngilizlerin niyeti hakkındaki şüphelerini de paylaşıyor.

önde gelen Dürzi şeyhi olarak görülüyordu. İkincisi, Cebelilübnan, Hasbiyya (Hâsbiye) ve Raşiyya (Râşiyâ) mutasarrıf ve kaymakamlarına kendi yetki alanlarında yaşayan Dürzilerin Havran'daki dindaşlarına katılmalarını engellemeleri için kesin emirler verdi⁸⁰. Ayrıca, Havran Dürzilerine aktarılabilecek her türlü silah ve mühimmata el koymaları istendi. Jago, yetkililerin Havran'dan ayrılan herkesi arayarak Dürziler ile dış dünya arasındaki yazılı iletişimi başarılı bir şekilde engellediklerini de ekliyor⁸¹. Üçüncüsü, Dürzi gücünü zayıflatmak için, Holo Paşa'yı aracı olarak kullanarak Lecâ'daki Arap kabilelerinin önde gelen şeyhlerini Şam'a getirmeyi başardı ve burada kendilerine Dürzilere katılmama kararlarına karşılık olarak ciddi vergi ayrıcalıkları getirildi ve prestijli hediyeler verildi. Daha da önemlisi, Ruvala aşiretlerinin şeyhü'l-meşayih Sattam eş-Şa'lân, aşiret güçlerini toplayarak Dürzilere karşı konum aldı⁸². Hamdi Paşa'ya göre, Lecâ aşiretlerinin Dürzi karşıtı tutumu Havran Dürzileri açısından ciddi bir güç kaybı idi⁸³. Son olarak, bölgedeki Osmanlı askeri birliklerini takviye etmek için 30 Ocak 1881'de Albay Süheyl Bey komutasında iki topla birlikte 350 askerden oluşan bir tabur Basra'l-Harîrî Köyüne konuşlandırıldı. Ayrıca aynı sayıda askerden oluşan ikinci tabur da 29 Ocak'ta Albay Mustafa Bey komutasında Kerek Köyüne gitmek üzere Şam'dan ayrıldı. Dahası, Akka, Belka, Beyrut, Hama ve Lazkiye mutasarrıflarına önemli sayıda süvari alayı tedarik etmeleri emredildi. Bu bölgelerden bazı birlikler 31 Ocak 1881'de Şam'a ulaşmıştı bile. Beyrut'tan iki tabur düzenli asker ve İskenderun'dan iki tabur da Basra'l-Harîrî Köyü'ne gitmek üzere Şam'a doğru yola çıkmıştı. Bu beş taburun tamamı Basra'l-Harîrî Köyü'ne vardığında asker sayısı 1.750'ye ulaşacaktı. Hamdi Paşa bu sayının Dürzileri durdurmak için yeterli olmayacağını düşündüğünden daha önceki on tabur redif askeri takviye edilmesi talebini teyit etti⁸⁴.

Yoğun askeri hazırlıklar Hamdi Paşa'nın mevcut çatışmaya askeri bir çözüm bulmaya istekli olduğu anlamına gelmiyordu; daha ziyade hükümetin keyfi eylemlerin bölgenin güvenliğini zedelemesine izin vermeme konusundaki kararlılığını göstermek istiyordu. Babi'î'ye gönderdiği 31 Ocak tarihli telgrafında Dürzilere karşı askeri güç kullanma

80 Cebelilübnan Mutasarrıfı Rüstem Paşa, Beyrut'taki İngiliz Başkonsolos Vekili Dickson'a, Lübnanlı Dürzilerden herhangi birinin Havran'daki Dürzilere katılmasını önlemek için kesin emirler verdiğini ve ayrıca farklı Dürzi şeyhlerinden takipçilerinin Lübnan'dan ayrılmayacağına dair garanti aldığını bildirdi. FO, 424/122, Dickson-St John, no. 6, Beirut 31 Ocak 1881.

81 FO, 424/122, Jago-Goschen, no. 7, Damascus 27 March 1881.

82 Bu, Ruvala aşiretlerinin Osmanlı hükümetiyle ittifak halinde hareket ettiği ne ilk, ne de son olaydı. Sattam 1892'de Yıldız Sarayı'na davet edildi ve burada kendisine paşa unvanı ve bir nişan verildi. Osmanlı-Ruvala ilişkileri hakkında bk. Çiçek, *Negotiating Empire*, s. 153-154, 165-166.

83 BOA, İ.DH, 821/66225, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 19 Kanunısanı 1296/31 Ocak 1881; Y.PRK.BŞK, 4/52, Hamdi Paşa'dan Mabeyn'e, 20 Kanunısanı 1296/1 Şubat 1881; Y.PRK.UM, 4/46, ek 2, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 27 Şubat 1296/11 Mart 1881. Görünüşe göre bu Arap aşiretlerinin bazı üyeleri haptisten çıkarıldı ve hükümet güçlerine yardım etmek üzere Havran'a gönderildi. FO, 424/122, Jago-St. John, no. 4, Damascus 13 February 1881

84 BOA, İ.DH, 821/66225, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 19 Kanunısanı 1296/31 Ocak 1881; aynı belge Y.A.HUS, 166/83, ek 2'de de bulunmaktadır. Jago, iki tabur asker ve 150 tüfekli süvarinin Havran'a doğru yola çıktığını bildirmektedir. FO, 424/122, Jago-St. John, no. 2, Damascus 30 January 1881.

niyetinde olmadığını açıkça belirtmişti⁸⁵. Güç kullanımının sorunu çözmeyeceğine kuvvetle inanıyordu ve bunu “*birkaç yüz şahıs def’aten i dâm edilse, tebdil-i meslek ve efkârlarına zerre kadar te’sîri*” olmayacak ifadesiyle belirtmişti⁸⁶. Bu nedenle Hamdi Paşa ve Suriye’deki Beşinci Ordu Müşiri Hüseyin Fevzi Paşa, Dürzi ileri gelenlerini çatışma bölgelerinden uzak tutmakla birlikte tehditkâr bir güç gösterisinin Dürzileri barışçıl bir anlaşmaya götüreceğini düşünüyorlardı. Yine de çatışmacı Dürzilerin gözünü korkutmak için, normalden daha fazla sayıda asker konuşlandırılması gerektiği fikrinden hareketle Suriye ve çevresinde bulunan tüm askeri güçlerin emirlerine verilmesini istiyorlardı.

Başvekil Said Paşa, Hamdi Paşa’nın telgrafını aldığı gün Meclis-i Vükelayı topladı. Meclis, ihtilafın mümkün olan en kısa sürede çözülmesi gerektiği ve ihtilafa herhangi bir dış müdahalenin önlenmesi için çözümün hızlandırılmasının hayati önem taşıdığı ilkesinde mutabık kaldı. Hamdi Paşa’nın talepleri kabul edildi ve kendisine bölgede kanun ve düzenin sağlanmasının önemi hatırlatıldı. Babiâli ayrıca tutuklamaların Kerek sakinlerinin katliamına fiilen karışan Dürzilerle sınırlı kalması gerektiğini vurguladı⁸⁷. Mabeyn’den gelen ayrı bir telgrafta Hamdi Paşa’dan bölgeyi “*mefâsid ve mekâhid-i ecnebiyyeden*” muhafaza etmek için etkili tedbirler alması hatırlatıldıktan sonra yaklaşık yirmi bin Bedevinin (Urbanın) Dürzilere karşı Havran halkını desteklemek üzere toplanmakta olduğuna dair haberlerle ilgili görüşleri soruldu⁸⁸. Cevaben Hamdi Paşa, Kerek olayının Havran Arap aşiretlerini kızdırdığını ve “*Dürziler aleyhine bir hareket-i külliyye zuhûra getirmek istidâdi*”nın inkâr edilemez olduğunu; ancak Dürzi karşıtı Arap aşiretlerini yatıştırmak için gerekli tedbirlerin alındığını ve suçluların mutlaka cezalandırılacağı haberi yayılarak teskin edilmeye çalışıldıklarını ifade etti⁸⁹.

Sultan Abdülhamid, Hamdi Paşa’nın Kerek olayıyla ilgili telgraflarını inceledikten sonra, İngilizlerin Biladüşşam bölgesiyle ilgili planlarından duyduğu endişenin derecesini gösteren ilginç bir değerlendirme yaptı. Sultan’a göre, Dürzilerin eylemleri “*tahrîkat-ı ecnebiyye*” sonucu idi; çünkü “*İngilterelilerin Havran ve Taberiye cihetlerinde bulunan ahâli-i kadîmeyi birer vesile ile dağıtarak*” yerlerine “*Yahudileri iskân etmek teşebbüsâtında buldukları*” bilinmekteydi. Sultan aslında İngiliz Restorasyonist Laurence Oliphant’ın 1879 yazında Osmanlı hükümetine sunduğu ve Mayıs 1880’de reddedilen Filistin’in Belka bölgesine

85 BOA, Y.A.RES, 9/70, Hamdi Paşa’dan Başvekalet’e, 19 Kanunısani 1296/ 31 Ocak 1881; Y.A.HUS, 166/83, ek 2, Hamdi Paşa’dan Başvekalet’e, 19 Kanunısani 1296/31 Ocak 1881.

86 BOA, Y.PRK.UM, 4/46, ek 2, Hamdi Paşa’dan Başvekalet’e, 27 Şubat 1296/11 Mart 1881. İlginçtir, Jago da Dürzi karakteri konusunda aynı görüşe sahipti. Kerek olayının barışçıl yollarla çözülmesinin ardından Jago, “zorlayıcı tedbirlerin sadece gereksiz kan dökülmesine yol açacağı” gözlemini paylaştı. FO, 424/122, enclosure 1, no. 107, Jago-Goschen, no. 9, Damascus 30 April 1881.

87 BOA, İ.DH, 821/66225, Said Paşa’dan Mabeyn’e, Selh-i Safer 1298/31 Ocak 1881. İrade ertesi gün çıkmış.

88 BOA, MB.İ, 70/164, Mabeyn’den Suriye Vilayetine, 19 Kanunısani 1296/31 Ocak 1881.

89 BOA, Y.PRK.BŞK, 4/52, ek 2, Hamdi Paşa’dan Mabeyn’e, 20 Kanunısani 1296/1 Şubat 1881.

Yahudi yerleştirme projesine atıfta bulunuyordu⁹⁰. Sultan'ın, İngilizlerin bölgede “zararlı” faaliyetler yürüttüğünden ve Dürzilerin Havran halkına karşı eylemlerinin daha geniş İngiliz planının bir parçası olduğundan hiç şüphesi yoktu. Bu nedenle Hamdi Paşa'ya “*lâzım gelen tedâbir-i hakîmânenin ittihâz*” hususunda sıkı tembihatta bulunup ve bunları kararlılıkla uygulayarak bu tür planları engellemesi talimatını verdi⁹¹. Hamdi Paşa, Sultan'a Havran Dürzilerinin diğer bölgelerdeki Dürzilerle birleşmesini önlemek için gerekli tedbirlerin yanı sıra Havran köylerine yeni bir Dürzi saldırısının engellenmesi için önlemlerin alındığına dair bilgi verdi. Redif taburlarının hazırlıklarının devam ettiğini ve vilayetin her yerinde asayişin sağlandığını da sözlerine ekledi⁹².

Bu arada Hamdi Paşa, Müşir Hüseyin Fevzi Paşa başkanlığında Vilayet İdare Meclisi mensuplarının yanı sıra yerel mahkemelerin Müslüman ve Hıristiyan üyelerinin de yer aldığı özel bir komisyon kurdu⁹³. Komisyon üyeleri, vilayetin saygın ve dirayetli kişileri arasından seçilmiş ve Havran'daki Dürzilerin “*ahvâl-i hâzıra ve vuku'ât-ı sâbıkasına hakkıyla vâkıf*” olmaları hususu dikkate alınmıştı⁹⁴. Hamdi Paşa'nın bu tür seçkin yerel ileri gelenlerin desteğini almasının yanı sıra bizzat çözüm süresinde yer almalarını sağlaması, yönetimin Dürzi sorununa yaklaşımında toplumun desteğini temin etmenin yanında Komisyonun alacağı kararların uygulanabilirliği açısından da önemliydi.

Komisyonun ana görevi, Kerek'e yönelik Dürzi saldırısını tüm yönleriyle araştırmak ve saldırıya bizzat katılan Dürzilerin teslim olmasını sağlamak için gereken tedbirleri almaktı. Komisyon, Kerek halkına verilen zararı bütün unsurlarıyla tespit ettikten sonra, ya onları aynı olarak geri alacak ya da değerlerinin nakit olarak ödenmesini sağlayacaktı. Ayrıca ödenmemiş vergileri de aynı olarak tahsil edeceklerdi. Komisyonun mahkeme üyeleri, Kerek olayına bizzat karışan kişilerle ilgili tüm hukuki belgeleri hazırlayarak bu kişilerin Şam'daki Nizamiye mahkemesinde adil bir şekilde yargılanmasına zemin hazırlayacaktı. Son olarak komisyon, Havran ve Cebelidürûz'da güvenlik, barış, hukuk ve düzenin sürekli sağlanması için bir reform önerisi hazırlayacaktı. Hamdi Paşa, komisyonun başarısının vilayetin “*halen ve âtiyen*” asayışı ve huzuru açısından oldukça önemli olduğuna inanıyordu⁹⁵.

90 Oliphant'ın projesinin ve Osmanlı Devleti'nin olumsuz cevabının detayları için bk. Ş. Tufan Buzpınar, “Ottoman Response to Laurence Oliphant's Project of Jewish Settlement in Palestine (1879–1882)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 56 (2020), s. 259-286. Aynı konuda uzun bir söyleşi için bk. Enes Gül, “Tufan Buzpınar ile Hristiyan Siyonizmi Üzerine”, *Üsküdar: Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 12 (2021-1), s. 179-194.

91 BOA, Y.PRK.BŞK, 4/52, ek 1, Mabeyn'den Suriye Vilayetine, 21 Kanunısani 1296/2 Şubat 1881.

92 BOA, Y.PRK.UM, 4/46, ek 1, Hamdi Paşa'dan Mabeyn'e, 24 Kanunısani 1296/5 Şubat 1881

93 Komisyon-ı Mahsus üyeleri (Belgedeki sıralamaya göre): Meclis-i İdare-i Vilayet azaları Holo Paşa ve Merdam Beyzade Ali Beyefendi, Mahkeme-i İstinaf Hukuk Dairesi azası Muhammed Efendi, Mahkeme-i İstinaf Ceza Dairesi azası Eyyubizade Muhammed Ali Efendi, Mahkeme-i Bidayet Ceza Dairesi azası Muradizade Musa Efendi, Meclis-i İdare-i Vilayet azaları Cibran Esir ve Cibran Bahri Efendiler. Havran muhasebecisi Hasan Efendi Komisyonun Türkçe ve Arapça katibi olarak görev yapacak ve Hüseyin Fevzi Paşa askeri kanattan bir veya iki kişi daha görevlendirebilecekti. Y.PRK.UM, 4/46, ek 2.

94 BOA, Y.PRK.UM, 4/46, ek 2, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 27 Şubat 1296/11 Mart 1881.

95 BOA, Y.PRK.UM, 4/46, ek 2, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 27 Şubat 1296/11 Mart 1881.

Beşinci Ordu Müşiri Hüseyin Fevzi Paşa başkanlığındaki komisyon, takviye kuvvetler eşliğinde 24 Mart 1881’de Şam’dan Havran’a hareket etti⁹⁶. Komutana “*üç piyade taburu ve altı top eşlik ediyordu; Belka’dan gelen son takviyelerle birlikte Havran’daki kuvvetler 6.000 ila 7.000 kişi arasında bir sayıya ulaşıyordu.*”⁹⁷ Bu arada Dürzi şeyhleri Şam ve Beyrut’taki İngiliz konsolosluklarının müdahalesini beklediler ama nafiye. Dickson Dürzilerin müracaatlarına cevap vermezken, Jago anlaşmazlığa müdahale etmeyi reddetti çünkü “*davanın esası bir yana, benim tarafımdan yapılacak herhangi bir müdahale iyi bir sonuca yol açmayacaktır, yanlış umutlar doğurarak ve diğer tarafta şüphe uyandırarak çözümü daha da zorlaştıracığından emin olduğum için, istediklerini yapamayacağımı hemen belirttim.*”⁹⁸ Konsolosların tutumu İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından da onaylandı⁹⁹.

Vilayet yetkilileri sorunu barışçıl yollarla çözüme kararlılığını sürdürdü. Dürzi şeyhlere suçlulara adil davranılacağı, niyetlerinin sadece suçluları cezalandırmak olduğu ve incelemelerini Dürzilerin geneline yayma niyetinde olmadıkları konusunda güvence verildi. Verdikleri güvencenin bir göstergesi olarak da askeri birlikleri Cebelidürüz’u çevreleyen mevzilere yerleştirdiler. Bu arada Müslümanlar, Hıristiyanlar, Dürziler ve Bedeviler gibi farklı grupların ileri gelenlerini müzakere masasına getirdiler ve onları hediyeler ve övgü dolu sözlerle onurlandırdılar. Müzakerelerin ayrıntıları bilinmemekle birlikte sonunda, özellikle güçlü Atrâş ailesinin çözüme ulaşılmasında yapıcı rol oynadığı, her kesimin kabul ettiği bir çözüm üretildi¹⁰⁰. Dürziler, Kerek’te alınan ganimetin bir kısmını geri vermeyi ve geri kalanı için para ödemeyi kabul ettiler. Yetkililer ise suçluların teslim edilmesi talebinden vazgeçti ve Dürziler tarafından Havranlılara özel bir uzlaşma teklifinde bulunulmasına izin verdi. Anlaşmanın ardından af ilan edildi ve Cebelidürüz ablukası kaldırıldı¹⁰¹.

Ancak Hamdi Paşa, bulunan çözümün geçici olma ihtimaline karşı ihtiyatlı davranmak eğilimindeydi. Askerler geri çekildiğinde karşıt taraflar arasında bir çatışma çıkabileceği endişesiyle önlem almak istedi. Bu amaçla Dürzilerin yoğun olduğu Süveydâ kasabasının bölgedeki Osmanlı askeri güçlerinin merkezi olmasına karar verildi. Buna ek olarak, Havran’ın farklı kilit noktalarında birkaç askeri birliğin konuşlandırılması da düşünüldü.

96 BOA, Y.PRK.UM, 4/46, ek 3, Hamdi Paşa’dan Mabeyn’e, 15 Mart 1297/27 Mart 1881.

97 FO, 424/122, Jago-Goschen, no. 7, Damascus 27 March 1881.

98 FO, 424/122, enclosure 1, no. 107, Jago-Goschen no. 9, Damascus 30 April 1881. Dürzilerin Dickson’a müracaatları için bk. FO, 424/122, enclosures 1 & 2, no. 64, Goschen-Granville no. 232, Constantinople 24 March 1881.

99 TNA, 30/29, Granville Papers, no. 344, Granville-Goschen, no. 270, 11 April 1881; FO, 424/122, no. 113 Granville-Plunkett, no. 400, 31 May 1881.

100 Anlaşmanın sağlanmasında kısa bir süre sonra, Atrâş ailesi ileri gelenleri ödüllendirildiler. İbrahim, Şibli ve Muhammed el-Atrâş sırasıyla Süveydâ, ‘Irâ ve Salhad’a yönetici olarak atandılar. Gross, *a.g.t.*, s. 344, dn. 76.

101 FO, 424/122, ek 1 no. 107, Jago-Goschen, no. 9, Damascus 30 April 1881. Bu raporda Jago’nun Dürziler ve yerel yetkililer arasında varılan uzlaşmanın hem Havranlıları hem de Şamlıları hayal kırıklığına uğrattığından söz edilmektedir. Çünkü Dürzilerin hem Müslümanlara hem de Hıristiyanlara karşı işledikleri suçlarla ilgili abartılı haberler çok güçlü bir Dürzi karşıtlığı oluşturmuştu. Bu nedenle yetkililerin oluşturdukları ciddi askeri güçle Dürzileri cezalandırmaları bekleniyordu.

Ayrıca ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi ve kilit noktalarda yeni kışlalar ve kaleler inşa edilmesi de belirlenen tedbirler arasındaydı¹⁰². Gerçekten de Süveydâ çevresinde yeni kışlalar inşa edildi. İlave olarak, Jandarma ve diğer güvenlik birimlerinin sayısı artırıldı ve sorunlu bölgelerde birkaç tabur asker bulundurulmuş çatışmaların tekrar etmesi önlenmeye çalışıldı¹⁰³.

Sonuç

Sonuç olarak, Havran Dürzileri, II. Abdülhamid'in ilk yıllarında Suriye vilayet yönetimine karşı ciddi meydan okumalarda bulunan tek topluluktu. 1878 itibarıyla Dürziler, stratejik önemine rağmen Osmanlı hükümetinin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında otoritesini kabul ettirmek için gerekli önlemleri alamadığı Havran'da yerel olarak güçlü bir grup haline gelmişlerdi. Bu dönemde yerel yönetimin zayıflığı bölgesel dengeleri tehlikeye sokacak bir noktaya ulaşmıştı. Başka bir deyişle, Osmanlı yetkilileri Dürziler ile Havran'daki diğer Araplar arasında barışın hassas bir dengeye bağlı olduğunu görüyorlardı. Valiler ve merkezi hükümet, barışın sürekliliğini sağlayacak mahalli dengeyi korumak için, Dürzilerin yükselen gücünün kontrol altına alınması gerektiği konusunda hem fikirdi. Bunu gerçekleştirmek için de devlet otoritesinin kademeli olarak artırılması ve bölgenin Osmanlı sistemine tedrici olarak entegre edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu nedenle öncelikli olarak, bölgeye yeni Dürzi göçlerini sınırlamaya ve Dürzilerin Dürzi olmayan yeni köyleri kontrolleri altına almalarını engellemeye çalıştılar. İkinci olarak, Dürzilere karşı Havran ve çevresindeki güçlü Arap kabilelerinin desteğini kazanmaya çalıştılar ki bu da barışçıl bir çözüme ulaşılmasına katkıda bulunan önemli faktörlerden biri oldu. Üçüncü olarak, vilayet yönetimi Ruvala gibi bazı güçlü aşiretlerin desteğini sağladı ve daha da önemlisi güçlü Atrâş ailesini hükümetle birlikte çalışmaya ikna etti. Son olarak, Dürzileri müzakere masasına getirmenin hükümetin elini güçlendireceğine inandıklarından Dürzilerin işlerine yabancıların, özellikle de İngilizlerin karışmasını önlemek için yoğun çaba harcadılar.

Makalede ele alınan dönemde, Dürzilerin barışçıl olsun ya da olmasın neredeyse tüm fırsatları değerlendirerek bölgedeki güçlerini artırmaya çalıştıkları açıktı. İbn Ebû Assâf'ın İzra'daki durumu, Dürzilerin Lecâ çevresinde barışçıl yollarla yayılma girişimlerinin önemli bir örneğiydi. Açıklandığı üzere Cevdet Paşa ve Babîâlî, İbn Ebû Assâf'ın amacına ulaşmasını engellemek için kararlı bir tavır sergiledi. Havran Mutasarrıfı askeri bir çözümden yana olmasına rağmen askeri güç kullanmadan soruna çözüm arandı. Hükümet tarafındaki kararlılığın derecesini fark eden İbn Ebû Assâf ise bir orta yol çözümünü kabul etti ki bu da bölgedeki güçlü konumunun Babîâlî tarafından tanınması anlamına geliyordu.

102 BOA, Y.PRK.UM, 4/46, ek 2, Hamdi Paşa'dan Başvekalet'e, 27 Şubat 1296/11 Mart 1881.

103 Gross, *a.g.t.*, s. 343-344; Firro, *A History*, s. 205; Yıldız Tasnifi, Maruzat Defteri, no. 2, belge no. 1327, 17 Cemaziyelahir 1298/18 Mayıs 1881.

Midhat Paşa'nın Dürzi sorununa yönelik tutumuna gelince, Vali bu sorunla, merkezi hükümet ve Suriye'deki Beşinci Ordu Komutanı ile ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde karşılaştı. Ekim ayı başında Basra'l-Harîrî'de meydana gelen çatışmayla ilgili bir adım atmadan önce 19 Ekim 1879'da istifa etti. Ancak istifası Sultan Abdülhamid tarafından kabul edilmeyince çatışmayla ilgili olarak Babiâli ile yazışmaya başladı ve Havran'daki gelişmelerin güç kullanmaktan başka çare bırakmayacak boyutlara ulaştığı görüşünü dile getirdi. Sultan iki tarafı uzlaştırarak barışın sağlanması gerektiğinde ısrar etti. Ekim 1879'un sonlarına doğru Midhat Paşa, kendisi dışında Saray, Babiâli ve İngiliz hükümetinin de barışçıl çözümler ve güç kullanmaktan kaçınılması gerektiği konusunda ısrarcı olduklarını gördü. Merkezi hükümet, iki taraf arasında arabulucu olarak eşrafın ve diğer yerel nüfuzlu kişilerin kullanılması gerektiğinin altını defalarca çizdi. Hatta hükümet Midhat Paşa'ya Havran'a bizzat gidip görüşmeleri denetlemesi için baskı yaptı. Bu son talebe direnmesine rağmen, Midhat Paşa sonunda Lübnanlı Dürzi şeyhi Said Talhuk Bey başkanlığında bir heyet gönderdi ve bu heyet iki tarafın uzlaşmasında önemli bir rol oynadı.

Osmanlı Devleti'nin Havran Dürzilerine yönelik politikasını netleştirmeye katkı yapan son olay Ocak 1881'in sonlarında Kerek Köyü'nde meydana geldi. Kerek olayı, bu çalışmada incelenen üç olay arasında en kanlı olanıydı. Sultan, Babiâli ve Vali, anlaşmazlığın bir an önce barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği konusunda hemfikir idi. Dahası, Sultan Abdülhamid ve Ahmet Hamdi Paşa, çatışmanın sıradan bir kan davası olmadığı, aksine yabancı, muhtemelen İngiliz, bir kıskırtmanın sonucu olabileceği görüşündeydi. Bu nedenle Hamdi Paşa, Havran Dürzilerinin farklı mutasarrıflıklardaki diğer Dürzilerle iletişimini ve bölgedeki İngiliz ve diğer yabancı temsilcilerle yazışmalarını engellemek için etkili önlemler aldı. Herhangi bir dış müdahaleyi önlemek için barışçıl bir çözüme ulaşma konusunda seri hareket etmenin çok önemli olduğunu da düşündüler.

Ahmet Hamdi Paşa, askeri güç kullanmayacağı ve sadece suçluların adaletle teslim edileceği konusunda merkezi hükümete güvence verdikten sonra, Havran'a normalden daha fazla sayıda askeri birlik konuşlandırdı ve çatışmayı barışçıl bir şekilde çözmek için özel bir komisyon görevlendirdi. Sürekli olarak masum Dürzilerin suçlu olanlarından ayrılacağı duyurusu yapıldı ve komisyonun sadece olaya karışan Dürzileri sorgulayacağı, diğerlerinin ise normal işlerine devam edebileceği bilgisi yayıldı. Ayrıca Dürzi şeyhlerine komisyonun işlemlerinin "adilane ve muslihane" olacağına ve komisyonun adaleti sağlamak için Dürzi ileri gelenleriyle birlikte çalışacağına dair güvence verildi. Anlaşıldığı kadarıyla, komisyon öncelikle güçlü Atrâş ailesiyle uzlaşmaya varmak için çalıştı. İkinci olarak, Hamdi Paşa Dürzilere karşı bölgedeki güçlü Arap aşiretlerinin desteğini almayı başardı. Dolayısıyla Gross, hükümet tarafından alınan yeni önlemler sonucunda "Osmanlı'nın konumunun önemli ölçüde güçlendiğini" söylemekte haklıdır¹⁰⁴. Son olarak, bu makalenin bulgularının, Osmanlı

104 Gross, *a.g.t.*, s. 345.

İmparatorluğu'nun Tanzimat dönemi ve sonrasında Biladüşşam bölgesindeki aşiretlerle ilişkilerinde müzakere ve uzlaşmayı güç kullanmaya tercih ettiği görüşünü desteklediğini belirtmek gerekir¹⁰⁵.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 113/13.

İrade Tasnifi

Dahiliye (İ.DH), 821/66225; 769/62668.

Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 60/2805; 62/2932; 63/2951.

Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.İ), 70/164.

Şura-yı Devlet (ŞD), 2421/31; 2421/32.

Yıldız Evrakı Tasnifi

Esas Evrakı (YEE), 79/77.

Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 159/99; 162/116; 162/88; 162/94; 166/73; 166/83; 166/86.

Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 9/70.

Perakende Mabeyn Başkıtabeti Evrakı (Y.PRK.BŞK), 4/52.

Perakende Umumi Evrak (Y.PRK.UM), 3/35; 4/46.

Maruzat Defteri, 2.

The National Archives (TNA), Londra

Foreign Office (FO)

FO 78 General Correspondence, Turkey

FO 195 Consular Archives, Beirut, and Damascus

FO 424 Confidential Print, Turkey

TNA 30/29 Granville Papers

105 Çiçek, *Negotiating Empire in the Middle East*.

Salname ve Süreli Yayınlar

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, [İstanbul] 1266 (1850).

Salname-i Vilayet-i Suriye, Suriye Litografya Matbaası, [Damascus] 1285 (1868); 1286 (1869); 1288 (1871); 1289 (1872); 1297 (1880); 1298 (1881); 1300 (1883); 1301 (1884); 1302 (1885); 1306 (1890); 1307 (1890); 1317 (1900); 1318 (1900/1).

Tercüman-ı Hakikat, no. 436, 2 Kanunievvel 1879; no. 857, 3 May 1881.

Araştırma ve İncelemeler

Abu-Husayn, Abdulrahim, *Provincial Leadership in Syria 1575–1650*, American University of Beirut, Beirut 1985.

_____, *The View from Istanbul: Ottoman Lebanon and the Druze Emirate*, Centre for Lebanese Studies in association with I. B. Tauris Publishers, London and New York 2004.

Akarlı, Engin D., “Abdülhamid II’s Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System”, *Palestine in the Late Ottoman Period*, ed. David Kushner-Yad Izhak Ben-Zvi, E. J. Brill, Jerusalem and Leiden 1986, s. 74-89.

Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, John Murray Publishers, London 1903.

Buzpınar, Ş. Tufan, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

_____, *Abdulhamid II, Islam and the Arabs: Ottoman Rule in Syria and the Hijaz (1878–1882)*, The Isis Press, İstanbul 2021.

_____, “Ottoman Response to Laurence Oliphant’s Project of Jewish Settlement in Palestine (1879–1882)”, *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies*, LVI (2020), s. 259-286.

_____, “Havran”, *DİA*, XVI, 539-541.

_____, “Midhat Paşa’nın Suriye Valiliği Döneminde Sultan II. Abdülhamid ve İngiltere Büyükelçisi Layard ile Olan İlişkileri (Kasım 1878-Ağustos 1880)”, *Belleten*, LXXXVI/305 (Nisan 2022), s. 267-272.

Çetinsaya, Gökhan, “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 47 (2016), s. 360-61.

Çiçek, M. Talha, *Negotiating Empire in the Middle East: Ottomans and Arab Nomads in the Modern Era, 1840–1914*, Cambridge University Press, Cambridge 2021.

Firro, Kais M., *A History of the Druzes*, E. J. Brill, Leiden 1992.

_____, “The Ottoman Reforms and Jabal al-Duruz, 1860–1914”, *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*, ed. Itzhak Weismann-Fruma Zachs, I. B. Tauris, London 2005, s. 149-151.

Gross, Max L., *Ottoman Rule in the Province of Damascus, 1860–1909*, Georgetown University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1979.

Gül, Enes, “Tufan Buzpınar ile Hristiyan Siyonizmi Üzerine”, *Üsküdar: Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 12 (2021-1), s. 179-194.

Lewis, Norman N., *Nomads and Settlers in Syria and Jordan*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

Midhat Paşa, *Tabıra-i İbret*, neşreden Ali Haydar Midhat, Hilal Matbaası, İstanbul 1325.

Mundy, Martha-Richard Saumarez Smith, *Governing Property, Making the Modern State: Law, Administration*

- and Production in Ottoman Syria*, I. B. Tauris, London and New York 2007.
- The Private Letters of Sir Austin Henry Layard during His Constantinople Embassy 1877–1880*, ed. Sinan Kunalalp, The Isis Press, Istanbul 2018.
- Rafeq, Abdu-Karim, “Damascus and the Pilgrim Caravan”, *Modernity and Culture*, ed. Leila Tarazi Fawaz-C. A. Baily, Columbia University Press, New York 2002, s. 130-143.
- Samur, Sebahattin, “Sultan II. Abdülhamid Yönetimi ve Havran Dürzileri”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, Bildiriler*; I, TTK Yay., Ankara 2014, s. 79-94.
- Schaebler, Birgit, “State(s) Power and the Druzes: Integration and the Struggle for Social Control (1838–1949)”, *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp-Birgit Schaebler, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1998, s. 331-367.
- Schilcher, Linda S., “Railways in the Political Economy of Southern Syria 1890–1925”, *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation*, ed. Thomas Philipp-Birgit Schaebler, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1998, s. 97-112.
- Shamir, Shimon, “The Modernization of Syria: Problems and Solutions in the Early Period of Abdülhamid”, *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, ed. William R. Polk-Richard L. Chambers, The University of Chicago Press, Chicago and London 1968, s. 351-381.
- Talhamy, Yvette, “The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study”, *Middle Eastern Studies*, XLVIII/6 (2012), s. 986-992.